

A Bolyai-kultusz az erdélyi magyar sajtóban 1945 előtt

The Bolyai cult in the Transylvanian Hungarian press before 1945

válogatta:
KÁSA Zoltán

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar
kasa@ms.sapientia.ro

Abstract

The compilation is a selection of articles about Bolyais published in the Transylvanian Hungarian press before 1945. Based on this, it can be stated that, contrary to public opinion, quite a few articles were published about the Bolyai people, especially after the 1903 commemorations, and not only in the newspapers published in Kolozsvár and Marosvásárhely.

Keywords: János Bolyai, Farkas Bolyai, Transylvanian Hungarian press

Kivonat

Az összeállítás az erdélyi magyar sajtóban 1945 előtt megjelent Bolyaiakról szóló írásokból válogat. Ennek alapján ki lehet jelteni, hogy a közvélekedéssel ellentétben, nem kevés írás jelent meg a Bolyaiakkal kapcsolatban, főleg az 1903-as megemlékezések után, és nem csak kolozsvári és marosvásárhelyi lapokban.

Kulcsszavak: Bolyai János, Bolyai Farkas, erdélyi magyar sajtó

Ebben az írásban a Bolyaiakról szóló, 1945 előtt az erdélyi magyar sajtóban megjelent cikkekből, híradásokból válogattunk. Igyekeztünk a mai helyesírást alkalmazni. Nem tettük idézőjelbe a szövegeket, mert könnyen elhatárolhatók, de törekedtünk a pontos átírássra. Az eredeti újságok, folyóiratok megtalálhatók a digiteka.ro, az arcanum.com/hu portálokon, illetve a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban.

Kolozsvári Közlöny (Dósa Dániel) 1860. február 5.

Necrolog. Korunk kitűnő férfiainak egyike, a lángeszű számtudós cs. k. nyugalmazott mérnökkapitány bolyai Bolyai János folyó hó 26-án, élete 58. évében jobb hazába költözött. Nemcsak kis Erdélyünk, hanem az összes tudós világ, mely előtt egy rövid számtani művével honunknak fényt, dicsőséget szerzett, sokat vesztett kora halála által, mert nagybecsű kézíratait nem adhatá, elhatározott célja szerint, sajtó alá, s kérdés vajon sikerülend-e avatott kezeknek úgy rendbeszedni s világ elibe bocsátani, hogy magas értékek szerint méltó elismerést vívjanak ki. Mint nyelvész és hegedűművész is rendkívüli egyéniség volt. Nagy veszteség reánk nézve, hogy lángész és mély tudomány tulajdonosának élete szinte minden haszon nélkül zajlott le körünkben, és különcködő, emberkerülő természeténél fogva minden társaságtól félrevonultan kirekesztőleg nagy eszméivel foglalkozva élt. Béke hamvainak!

Magyar Polgár, 1883. május 29.

A Bolyai-emlékkő. Olvasóink még emlékezhetnek, hogy Bolyai Farkasnak, a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium egykori híres mennyiségtan-tanárának, a marosvásárhelyi ref. köztemetőben jeltelenül nyugvó porai megjelölésére a kollégium előjáróságában 1879-ben mozgalom indulván meg, az előjáróság e célra kebeléből a közügyek fáradhatatlan harcosa: Dr. Antal László főgondnok elnöklete alatt egy bizottságot küldött volt ki. A bizottság „Állítsunk emlékkövet Bolyai Farkasnak!” című felhívást tett közzé a napisajtóban, s egyszersmind a közszeretben állott néhai tanár még élő tanítványaihoz, ismerőseihez, tisztelőihez gyűjtőíveket küldött. A hála és kegyelet önkéntes adója negyedfél év leforgása alatt akkora összeget ért el, hogy a bizottság, bárha a költségek teljes fedezését a még feles számban künn lévő gyűjtőívek visszaküldésével remélhetőleg befolyó újabb adományoktól várja, mégis elérkezettnek látta az időt arra, hogy az ígének végre testet adjon. Az előjáróságnak tett előterjesztés folytán és annak jóváhagyásával ugyanis Jablonszky Vincze budapesti szobrász és műfaragó jóhírnevű műtermében a múlt hónapban megrendelte az emlékkövet és azonkívül egy emléktáblát is. Az előbbi 35 mázsa súlyú, 8 láb magas, fekete syenit pyramis, az elhunynak sírja mellé fog felállíttatni; míg az utóbbi, carrarai márványlap. a házat fogja jelölni, melyben az elköltözött géniusza örökbecsű műveit teremtette. Az ünnepélyes leleplezés folyó év szeptember havára van tervezve: a nap még nincs megállapítva. Az ünnepélyességet emelni fogja az a körülmény, hogy Maros-Vásárhely városa városi bizottsága a jelenlegi „Nagy közt”, melyben van a Bolyai által 52 évig használt tanári telek, az ő tiszteletére Bolyai-utcának nevezte el és az utcajelző tábla felállítását ugyanakkorra határozta.

Magyar Polgár, 1884. szept 30.

Bolyai-ünnepély Marosvásárhelyt. Végre leróttuk a kegyelet tartozását, mellyel a nemzet adós maradt a tudósnak, a tudomány bajnokának, kit kortársai életében meg nem értették, mivel lángesze őket egy évszázaddal megelőzte. Még most is lesznek, kik, ha e sorokat olvassák, kérdezni fogják: hogy ki volt az a Bolyai Farkas, s miből áll az ő érdeme? Íme, úgy vagyunk, a magyar ember nem ismeri, hisz hangját sem hallotta s csak a külföld mondja meg nekünk a sírba szállott tudós hírnevét. Mohón olvassuk a legújabb francia léhaságot, s saját embereink műveit a megtekintésre sem méltatjuk. Elhagyottan hagyjuk a sírhantot is, melyek a drága földi részeket takarják. Senki sem tartja emlékezetbe, csak a külföld tudósai, ha édes hazánkat beutazzák, nem mulasztják el Marosvásárhelyt a „Tentamen” híres szerzője sírját felkeresni, s egész indignációval tapasztalják, hogy a hely, hol a fenkölt matematikus nyugszik, sem felirat, sem más egyéb felismertető jel által nincsen kitüntetve. Franciaországnak van Pantheonja, Nagybritanniának van Westminster-Abtey-ja, Németországnak a Wathallája s Magyarországnak ...? Lázár Ádám orsz. képviselő volt az első, kinek hazafisága nem tűrte, hogy a szegényletes állapot még továbbra is megmaradjon. Nemeslelkű felszólítása visszhangra talált. A marosvásárhelyi kollégium buzgó tanári kara felkarolta az ügyet melegen, s Marosvásárhely s környéke intelligenciája készségesen hozzácsatlakozott. Szépen folytak az adakozások, s íme, egy erélyes bizottság tapintatos vezetése alatt ma már hirdeti egy gyönyörű szép Syenit-oszlop ország-világnak, hogy mennyire tudja Marosvásárhely közönsége a szerény tudós érdemét megbecsülni. A bizottság állott volt: dr. Antal László kir. tanácsos, városi s orsz. kórházi főorvosból, ki ez idő szerint Bolyainak legidősebb tanítványa és előhaladott kora dacára a sok fáradtsággal s utánjárással egybekötött elnöki tisztséget elvállalta, továbbá Bihari Sándor, Demeter Károly, Bedőházi János és Koncz József tanár urakból. Egy közbejött akadály azonban majdnem megsemmisítette volna a vállalatot. Az elszállításra már elkészült síremlék ugyanis, mely Jablonszky budapesti műfaragónál volt megrendelve, a szállítócég bukása miatt – a csődtömeggondnok által – lefoglaltatott, dacára, hogy a kialakult és felerészben a cégnek bukása előtt már ki volt fizetve, s csak nagy nehezen sikerült a drága kincset a hitelezők kezeiből kiragadni. Az éppen nem kellemes epizód késleltette a leleplezési ünnepélyt, melyen az egyház- és iskola-hatóságon kívül a városi hatóság s Maros-Vásárhely s vidéke színe-java részt vett. Jupiter pluvius ő kegyelme, ki amúgy is rossz hírben áll, hogy nem nagy barátja a matematikusoknak, s a délelőtti órákban a szeszélyét csakugyan egészen kedve-kénye szerint gyakorolta, úgy, hogy délután nagyon tartani lehetett tőle; volt mégis annyi kegyelettel, ellenségeskedéseit legalább az ünnepély befejeztéig beszüntetni. Már jóval 3 óra előtt kezdett a kíváncsi nép a ref. kollégium épülete előtt fel és alá nyüzsögni; pontban 3 órakor indult meg a menet, elől a kollégium ifjúsága, utána a bizottság tagjai, a magyar tud. akadémia s a kolozsvári tudományegyetem küldöttjei, a hatóságok és egyéb kitűnőségek hosszú sora. A temetőhelyre megérkezvén, az ifjúság dalárdája egy alkalmi énekkel nyitotta meg az ünnepélyt. Erre megtartá dr. Antal László elnök megnyitó beszédét, melyben a bizottság alakulását és működését felsorolta. E

beszéd után a leleplezés megtörténvén, Martin Lajos, a magyar akadémia és kolozsv. egyetem képviselői nevében rövid szavakban köszönetét fejezte ki Marosvásárhely áldozatkészségéért, ezután Bihari Sándor igazgató-tanár a síremlékhez lépve, a reform, kollégium tanári kara nevében azt megkoszorúzta. Ezt a városi dalegylet énekkel kísérte, mire Bedőházi János szószékre lépve, megtartotta szép emlékbeszédét, mely Bolyai életrajzi adatait, tudományos működését s érdemeit hatásosan előadja, s a hangulat emelkedettségét még inkább fokozta s valójában a lelkes megéljenzésre méltó volt. Ez képezte az ünnepély tetőpontját, melyet a dalárdák énekei befejeztek.

Amint azon rendben, amelyben jött, visszatért s felkereste Bolyai Farkas volt lakását, melyben 1804-től 1856. nov. 20-ikáig lakott volt. Ott a dalárda éneke után Koncz József tanár lelkes beszédet tartott, melyben az ifjúságot buzdítja a hazafiságra, az ősi nemzeti erényekre s a nemesebb cél felé törekvésre; a beszéd végével lelepleztetett a márványtábla, mely Bolyai emlékét örökíti. Ezután ismét a dalárda. Erre Bolyai egyetlen életben levő fia szót kért, meghatott szavakban fejezve ki köszönetét azon megtisztelésért, mellyel Marosvásárhely a Bolyai-családot kitüntette boldogult édes atyja érdemei elismeréséül. Végre Marosvásárhely polgármestere közhírré teszi, hogy a városi tanács elhatározta, hogy azon utca, melyben Bolyai lakháza van, ezentúl Bolyai-utca elnevezést nyerje. A nagyközönség szünni nem akaró éljenzése közt végre a néptömeg eloszlott.

Magyar Polgár, 1884. okt. 2.

A marosvásárhelyi Bolyai-ünnepélyről még a kivetkező sorokat vettük lapunk szíves tudósítójától: Este az ünnepély rendezői és vendégei összegyűltek a „Fehér-ló” vendéglőben egy kedélyes estélyre. Ott volt megint a színe-java. Fesztelen társalgás közt Bihari nyitotta meg a szebbnél-szebb felköszöntések bosszú sorát, melyből mindenkinek bőven kijutott a maga osztályrésze, még maga Szabó Károly veterán tudósunk sem maradt bátra, ki saját állítása szerint soha sem szokott felköszönteni. Éjféltajt eloszlott a társaság. Ezzel megtettük a jelentésünket, de záradékol legyen szabad még egy szerény szót kockáztatni. A rendező bizottság megtett minden lépést s szétküldötte a meghívókat országszerte. A magyar tud. akadémia kötelességének ismerte képviselőt küldeni, ki hivatásában el is járt. A kolozsvári tud.-egyetem szinte képviseltette magát Szabó Károly, Martin Lajos és Réthy Mór tanár urak személyeiben. De fájdalommal nélkülöztük a budapesti tudományegyetem képviselőit, ami annyival inkább feltűnt, miután a József műegyetem nagys. rektora értesítette a bizottságot, hogy a tanári kar elfoglaltsága miatt képviselőt nem küldhet. A budapesti tudományegyetem nem méltathatta a Bolyai síremléke leleplezési ünnepélyét? Talán nem tudja még, hogy mi Bolyai érdeme? Vagy talán csak azért ignorálta az ünnepélyt, mivel Bolyai nem volt oly szerencsés egyetemi nyilv. rendes tanár lenni? – 8 –

Magyar Polgár, 1886. febr. 25.

TÁRCZA.

Bolyai Farkas.

(Brassai Sámuel emlékbeszédéből.)

A nagy matematikus Bolyai 1856-ban halt meg. A halálát, követő harmincadik esztendőben, hétfőn tartottak fölötté emlékbeszédet a tud. akadémián, melynek ama ritka tagjai közé tartozott, akik a külföld tudományos világában szintén tekintéllyel bírnak. Bolyait a francia és német tudósok sűrűbben emlegetik, mint nálunk, pedig köztünk élt és itthon halt meg. Műveinek kiadását most rendezi sajtó alá az akadémia. Életrajzi adatainak gyűjtése is megeredt végre, jó későn arra nézve, hogy kortársai közül minél kevesebben tanúskodhassanak. Szerencsére néhány hálás tanítvány jegyzetet tett: azok megőriztek több közvetlen vonást. Szily Kálmán ezeket és a kortársak emlékezéseit összeállítva, a múlt évben mutatta be az akadémián. Most pedig az agg tudós, Brassai Sámuel, bővítette nagybecsű részletekkel Bolyai biográfiáját és adott a nagy tudós jellemzéséhez mély vonásokat. Brassai maga félig még a Bolyai kortársai közül való. Ismeri személyes emlékekből azokat az időket, melyekben Bolyai mint tanár működött Maros-Vásárhelyt. Mikor szépirodalmi műveiről emlékezett, hivatkozhatott, hogy »a könyv megjelenése növendék koromba esvén, tanúskodhatom arról, hogy olvasói egyaránt szerették és bámulták és most érettebb ésszel ki kell mondanom, hogy itéletökkel sokkal közelebb jártak az igazsághoz, sem mint akkori pályabírái és az újabb korkritikusai.» A tudományban oly sokoldalú Brassai illetékes a „Tentamen” szerzőjének bírálatára is, alapvető matematikai principiumainak fejtegetésére. Már huszonkilenc év előtt ő vállalta el, hogy emlékbeszédet tart Bolyai fölött. Méltán élénk érdeklődéssel lehetett várni az emlékbeszédet. Akik, írja az Egyetértés, tüzetesb essayt vártak, elmélyedőt, boncoló élűt,

minők oly gyakran kerültek ki az agg tudós tollából, azok csalódtak. Brassai emlékbeszéde másképpen volt meglepő. Előállt Bolyai önéletrajzával; bemutatta Bolyai fiának apjáról írt életrajzát és még több nagyérdékű adatot. A két életrajzról eddig nem igen tudott valaki, hacsak Brassai legbizalmasb ismerősei sem. Ezekben bizonyára elég bő életrajzi részlet van, s Brassai ezeket Bolyai főbb műveinek és matematikai axiómáinak tudós ismertetésével egészítette ki.

Mentegetőzött egy kissé a huszonkilenc év elmúltáért. »Bolyai észlángjának sugarai – úgymond – nem közepültek egy gyupontba s oly festményt alkotni, melyet a szétszórtak kellőleg világítsanak meg, oly feladat volt, melyre készülni a 29 év sem ígérkezett elegendő időnek. Nem csoda hát, midőn Darwinként az állati és növényi világban egy új szerv előállítására, avagy egy létezőnek csak gyökeres átváltoztatására egy geológiai időszak kíváncsi, hogy most is jó rendén csak ott vagyok, a hol megbízatásom pillanatában voltam.» Ezután bemutatta Bolyai önéletrajzát. A híres tudós 65 éves korában (1840) küldötte meg ez életrajzi vázlatot a t. akadémia akkori elnökének, gr. Teleki Józsefnek egyenes felszólítására. Ehhez csatlakozik a Bolyai Jánostól, a tudós fiától eredő életrajz. A fiú is kitűnő matematikus volt, ő az „Appendix” szerzője, amit sokan az apjának tulajdonítottak. A két matematikus közti viszony rendkívül érdekes, de a fiú részéről éppen nem fiúi. Az életrajzokhoz régibb jegyzetek is csatolva, melyek egy és más adatot megvilágítanak.

Bolyai önéletrajzát azzal kezdi, hogy miután a tudós társaság többszöri rendelésére is elhalogattam a biográfia felküldését, azt excellenciád személyes parancsára ezennel megírom. Apróbb részletekben állítja össze a főbb dátumokat. Leírja iskolás éveit Nagyenyeden, ahol „rendkívüli emlékező, képzelő- és figyelő tehetségeim a virágbimbóban többre mutattak, mint amit nyílása kifejtett.” Az életrajzhoz függesztett idegen kéz jegyzéke itt hozzá teszi, mily gyorsan tanult latinul, görögül. Kolozsvárt folytatván tanulmányait, ott nagy kedve jött a festéshez, de szeme megromlott, mert a saját maga készítette lőpor felrobbant. Ugyanazon időben állván fel az első magyar játéksín – így folytatja – azon többször játszottam is, s az első magyar operát, az „Arany idő”-t, hallva, másnap hegedülni kezdtem tanulni, de késő lévő lévén már, praxisom messze maradt a teóriától.” Mikor Göittingában tanult, egy hegedűművéstől órákat vett, de ujjai ekkor már a kellő hajlékonysággal sem bírtak s így a kevesebb gyorsaságot kívánó brácsán gyakorolta magát, melyen jól is játszott. „Végére egész szenvedelemmel az Artilleriára szántam magamat, felmentem Bécsbe.” Da ez sem volt állandó vonzalma, mielőtt, felesküdt volna a pattantyúsok közé, báró Kemény Simon hívására és költségére Jénába ment, hol a báró tanult. Hogy a mathézisra adta magát, kettős oka volt: „Egy a szememre nézve adott orvosi tanács, melyért nem mervén sokat olvasni, sok ideig mind csak gondolkodva tanultam. A másik pedig a tudatlanság, mely miatt a természet lett vezérem.” Magismerkedett Jenában az akkor ott tanuló Gauss-szal, a német matematika későbbi kitűnőségével, ki Bolyainak nemcsak barátja, de kiváló tisztelője is lett. Visszakerülván Erdélybe, nevelő lett. „De csakhamar nagyobb sebbe estem. így ejt el az ütközet első lövésre, így veri le egy véletlen nyíl a fennevező sást; mikor igen elhittem volna magamat fegyverjártatlan erőmmel, barátaimtól reávértetve, egy bálba mentem s ott egy kölcsönös szimpátia akkori fantáziámat, mely pusztá vászonra is kérubimot festett volna, – úgy felgyújtotta, hogy minden fellegváraim elégték, s a szív foglalta el az okosság királyi székét, s annak elhíve mindent, megházasodtam, s kis jószágomban gazda lettem 3 évig.” Ekkor kapott professzori alkalmazást M.-Vásárhelyen, 1804-ben. Mint kertész, gyümölcsstermesztő, fejt találmányokon törő, mint drámaíró, mint új szerkezetű kemence föltalálója – sokféle forgácsolta erejét. Szerencse, hogy Gauss-szal levelezésben maradt, s ez megtartotta őt a mathézisnek.

Háromszor nősült.¹ Első házasságából való matematikus fia: János mérnök-kapitány, az Appendix szerzője. Egy helyen így ír róla Bolyai: „Első feleségem (kolozsvári Benkő Zsuzsanna) rendkívüli talentum fiunknak, (kitől van a deák munkám első darabja végéni Appendix, a maga nemében egyetlen, Gausstól rendkívül megdicsért, csak igaz matematikustól értett munka) az Ingenieur Academiába lett fölmenté után, bujában megháborodott – négy évig iszonyú, amit szenvedtem s az éjjeli éneklések miatt elveszett álmomat csak az örök álommal találom meg”.

Bolyai említett fiáról Brassai idézi a tudósnak egyik jeles tanártársa után, hogy ezen csodaszülött fiú atyja iránt csupa matematikai rivalitásból, atyja halála óráig meg nem szűnt példátlan irigységgel és hálátlansággal viseltetni. A fiúnak atyjára vonatkozó jegyzetei az 1847. körüli időkből eredhetnek. Nem egyszer önmagáról is megemlékezik, még pedig elbizakodott hangon. Egyik helyen írja bombasztikus stílusban: „Már szeretném az atyámnak s magamnak, mint – minden ostoba dicsekvés, önhittség s az

¹ Ez nem fedi a valóságot, mivel csak kétszer nősült.

utálatos alacsony álszerénység nélküli hideg őszinteséget s igazságot, vagyis önérzet kifejezést dicsekvésnek s önhittségnek tartó hasonló ostobaság nélkül szólva – rendkívül kitűnő szellemű s jellemű e földön, kivált – atyám után – én, egyetlen nem, – vagy maguk nemében egyetlen . . . legnagyobbszerű, epochát csináló, új időszakot kezdő s a mennyország kapuját megnyitó embereknek életét néhány vonallal röviden leírni”, stb. A fiú följegyzi atyja gyermekkoráról: „annyira nem volt játékos, hogy meg kellett verni, hogy játszódni menjen!” Azt is írja, hogy a nagyenyedi ref. kollégiumban „két Herepei voltak tanítói és hóhérai”.

Az életrajzíró a fiú által szolgáltatott adatokban sok fölhasználhatót fog találni. Egyik helyen álszeméremmel vádolja apját. „Minden álszerénysége mellett – mert csakis álszerénység az övé, csakhamar jobban állott benne (a számtan és űrtan elemeinek alapításán) mint a már akkor a felsőbb régiókban kolosszus Gauss ... S bár is mint filozófusnak – folytatja – a világ előtt semmi hírét sem hallottam, munkáiban oly derék, noha még nem egészen helyes filozófiai szellem, eszmék vannak elhintve, szórva, hogy rajtam kívül legnagyobb elméleti filozóf nevet érdemel a földön. Élete, módja, vagy életbeli esze, filozófiája részint ugyan erősen idétlen s bosszús, például mikor a székely fáját akaratosan kétszer fizette ki s azonban más felől törvényes dolgokban is ahol akar, rendkívül ügyes s előrelátó: úgy hogy amennyi ügyvéd, összesen sem volna képes kiforgatni vagy rászedni. Kemencemester is országszerte híres. Ugyanis egy bécsi fényes komisszió munkálta a fakímélő kemencék kigondolása, alkotása iránt kevés sikert mutatott, atyám pedig száz meg száz variációjű mindennemű kemencéket gondolt s rakatott maga is saját kezeivel, s azóta jöttek divatba az országban a Bolyai kemencék. A kemencerakás neki, mint a költészet, csak egy korcsma nemű elfoglalódás volt, melyet részint mások alkalmatlankodására vállalt, részint kétségbeesve keresett. Tudniillik a XI. axióma tárgyában nem boldogult.” Brassai emlékeztet, hogy a „Tentamen”-hez függesztett „Appendixről” Bolyai ezt írta: Minden lehető rendszert általánosan összefoglalván, az „Appendix” szerzője kiváló elmeéllel fogván a dologhoz, egy mindenestre függetlenül igaz geometriát szerkesztett és e munka toldalékában közzé tett.” Ez ellen a fiúnak eleinte semmi kifogása sem volt. De később, mikor beszélgetéseik közben az apa azt találta – igazsággal – mondani, hogy Gaussnak is voltak odavágó eszméi, felfortyant az ifjú s azt vette fejébe, hogy őt a prioritástól meg akarják fosztani s azzal vádolta az atyját, hogy elárulta az ő gondolatát Gaussnak. Ebből aztán botrányoztató tüzes vita keletkezett köztük, mely a fiúban még apja halálos ágyánál sem enyhülő kiolthatatlan gyűlölséggé fajult.

Szeretetremlő szokás- és jellemvonásokat jegyzett föl Bolyairól egyik tanítványa, Albisi Bod Péter. Íme ezek azok: Saját házában rendesen növény táplálékkal élt inkább s fűszer nélkül. Szalmán hált későbbre, még életében megkésztetett koporsójában. Idegen háznál ha a vendégszobában nem volt szalmazsák igen szerény lévén kérni, kirakta az ágyneműt s a deszkán hált. Ősszel a kertjében saját kezével szedett szilvát kenyér mellett reggelizett. Egykor ott egy idegen kutyát addig tűrt, míg az ott-honosodva az ajtó nyílásához közel kölyközött s a benyitóra méltatlankodólag morgott. Ezen állapotában háborítani sajnálván, lemondott azon évi szilvaterméséről (t. i. hogy a háznál keresőknek eladja) s veszni hagyta a fákon inkább, mintsem bántsa a bizalommal folyamodót. Minden jövedelmét, amint kapta, azonmód kiosztotta a hozzá folyamodóknak. Domáldi szász jobbágysai amit allodiumain természetek, elkérve magok költötték el. Egy évi borterme M.-Vásárhelyre vitelét rendelve, emberei jelentették, hogy nem végezvén még a vetésüket, nagy hátramaradást okozna a vectura; azután hogy nagyon rossz az út a mély sár miatt, azután hogy nagy síkság miatt valamelyik marha elkárosul; végre tavasszal, hogy nincs szénájok s nagyon beállott a dologidő; mindig meghagyta, hogy ily esetekben teljességgel ne vigyék be a bort, nehogy káruk történjék. Ily okok miatt stoicusi nélkülözni tudása mellett örökös szükségben volt. – Első felesége szolgálóját gyümölcsárulni a piacra küldvén, történetből arra menve, s kérdeve a körülálló gyermekcsoporttól, mért csak nézik a nem veszik, azok panaszos hangon „nincs pénzük” felelvén, azonnal mind kiosztotta köztük az almát.

Megható szép jellemvonást emel ki Bod Péter a tudós második házasságáról. Második feleségének (Nagy Terézia) leánykorában gyógyíthatatlan lábbaja lévén, amit csak otthon tudtak, a leány azt tökölte el magában, hogy soha férjhez nem megy s szépségénél fogva még hajlott korában is számos kérőnek adott kosarat, Ezt történetesen fiútestvérétől, aki tanítványa volt, megtudva, a közönségest túlhaladó ily jellem oly hódolatra gerjesztette, hogy nem nyugodott, míg végre nőül meg nem nyerte.

A legnagyobb lángész mellett a legjobb szív volt sajátja – mondja Brassai.

Brassai az ész művei mellett megemlékezett a szív munkáiról is, melyek közé szépirodalmi műveit sorozza, az öt szomorújátékot (1817), „A párisi per” című „érzékeny játékot öt felvonásban” (1818), Pope „Próba-tétele az emberről” (angolból, 1819.) Az öt szomorújátékkal az akkori erdélyi múzeum-

társulat hirdette jutalomra pályázott, de a bírálók komoly vizsgálatra sem méltatták. Szerintem – mondja Brassai – a feldolgozott tárgyak tragikuma ellen Beöthy Zsolt is aligha tehetne kifogást. A jellemek eléggé kidomborodók és következetesek; a bonyodalom érdekesítő és a katasztrófa természetes. Egyetlenegy kétségtelen hibája e tragédiáknak a metaforák túlhalmozása, minden személy, minden helyzetben erősen virágos nyelven beszél.

Az „Appendix”, Bolyai fiának műve, 1866-ban francia fordításban is megjelent. Hoüel² fordította le, ki a ritka eredeti példányt Brassaitól kapta.

Bolyai önéletrajzának végén felsorolja az okokat, melyek munkálkodásában különösen akadályozták. Egyik ok: „olyan halálos seb, melynek bekötését nem rejthetem el, de a nap színe előtt fel nem fedhetem.” Aztán: „akkora szegénység nyomott, midőn a legrosszabb pénz idején négyszáz rossz bankó magyar forint fizetéssel kellett nehéz házat tartani, hogy ha b. Kemény Simon nem lett volna, semmivé kellett volna lennem. Gazdag ugyan soha se lehettem volna, annyi szegényt tudva; mint egy darab só meg nem maradhatna egy édesvízű tengerben.” 1851-ben vonult nyugalomba. Halálát nyugodtan várta, sőt egy évvel előbb (1855) meg is írta arról jelentését, melyet Kali Simon nyomtatott ki M.-Yásárhelyt. Ez a Jelentés a könyvek rendes alakjában nyomtatva, 8 oldalra terjed. Elbúcsúzik benne az életről, s elmélkedik és bölcselkedik az élettől. Matematikai ridegséggel kezd: „A következő életre megért cse-csemő, 9-ik hónapban (l-re tíz évet számítva) megszületvén, a nyolc X alatt sok x-et írt tanár, azon felsőbb táblához, melyben az előbbin ismeretlen maradt x-ek megfejtetnek, örömmel megyen tanulónak.” A filozóf nyugalmával tekint vissza az életre és néz a halál elé. Az egyik pont címe „Testállás” és így szól: „Pénze sohase volt; de adhat olyant, amije nincs már, s drágább a pénznél: mikor a kevés (bár későre, de szenvedéssel megkamatolt) por visszaadatik, mindennek, a ki elmenne, testál két órát, azon szíves kéréssel, hogy akkor otthon való dolgához lásson – ő úgy sem volt ott; ha vagy egyszer egy pohárral vidámítja szívét, megláthat szakadozó fellegei közt egy aggot, ki amennyiben rossz volt, a föld szabadult tőle meg, s amennyiben jó volt, ő szabadult meg a földtől.” A nagylelkű tudós sokféle szórt tehetségeire célozva, Brassai így végzi be a vázlatot: Goethe valahol azt írja: „Mindent megfontolva, úgy találom, hogy én népszónoknak születtem; de mivel az én népemnél szónokolni valót nem találtam, füstbe ment az életem.”

Hasonlóképp nyilatkozik Bolyai Farkas nekem bizodalmas beszélgetésünkben: „Én bizony, barátom, megvallom, hogy egész életemet eldiskuráltam.”

Marosvidék, 1896. június 28. 206. old.

Külföldi vendégek városunkban. Dr. Halsted Bruce György amerikai tudós, Austinban (Texas) a tudományos akadémia elnöke, a Bolyaiak rendkívüli tisztelője, a jövő hóban Európába jó s ezen útjában megnézi a magyar ezredévi kiállítást is Budapesten s Marosvásárhelyt is meglátogatja ezen alkalommal. Dr. Halsted Bolyai János „Appendix”-ét pár év alatt négyszer adta ki angol fordításban, adja életrajzi adataikat, ismerteti az amerikai egyesült államokkal műveiket „e sajtóságos magyar virágot.” Most a Japánok is fordítják le nyelvükre.

Halsted folytonosan foglalkozik Európa óriás matematikusaival: A német Gauss, az orosz Lobatschewsky és a magyar Bolyaiakkal. Mint részre hajlatlan bíró, ő mutatja ki legilletékesebben minden műveit, működési hatását, a tudomány előbbvitelét. Ígéretét bírja a „Kemény Zsigmond Társaság” is, hogy Bolyai Farkas halálának 40. évfordulóján november 20-án tartandó Bolyai-émlékünnepélyre értekezést ír Bolyairól. A K, Zs. Társaságot fölösleges figyelmeztetni az idegen nagy tudós illő fogadására.

E héten egy budapesti műegyetemi tanár kereste fel a Bolyaiak sírjait. Még két németországi matematikus: Engel és Stöckl³ jelezte, hogy e nyáron a kiállításra és Marosvásárhelyre is eljő. Magyaros vendéglátásban s fogadásban részesíteni mindezen idegen tudósokat itt vidéken is, kötelességünk.

Marosvidék, 1896. július

HÍRROVAT.

Marosvásárhely, 1896. július 18.

Bruce Halstedt úr a texaszi egyetem tudós tanára Bolyay szülőhelyének meglátogatása céljából városunkba érkezett. Itt Koncz tanár vendége.

² Helyesen Hoüel.

³ Helyesen Stäckel.

Székelly Hírlap, 1896. július 23. 2. old.

Egy ritka vendégről

A napokban ritka vendége volt városunknak. Egy valóságos amerikai, kit a tudomány-szomj hozott Európába. E jeles férfiú dr. George Brauce Hallstett⁴ az austini (Texas) egyetem mennyiség tanára. Dr. Hallstettet már évekkel ezelőtt felköltötték a nagy hírű Bolyai Farkas és ennek fia János munkái, melyek a tudós világ a mathesis terén korszakalkotóknak ismert fel. Dr. Hallstett figyelmét különösen Bolyai János Appendixe, melyet atyja Tentamenjéhez írt, ragadta meg s azt Amerikában több kiadásban ismertette is. E művek révén levelezésbe jött Kontz József tanárral, ki a két jeles matematikusra vonatkozólag a legkészségesebben igyekezett dr. Hallstett kívánságainak eleget tenni, mostani ittléte alatt pedig a kollégium birtokában levő kéziratokkal is meg ismertette, melyek iránt a tudós férfiú kiváló érdeklődést tanúsított. Hogy a messze földről körünkbe jött tudós városunkban a legnagyobb figyelemben részesült, ezt azt hiszem mondanunk is felesleges. Úgy Kontz tanár, mint a Kemény Zsigmond társaságtagjai minden irányban a legelőzékenyebben kalauzolták s nevezetesen a város érdekesebb látványait, ezek között a kollégiumi- és a Teleki-féle könyvtárt, a vértanuk emlékszobrát stb. stb. mutatták meg. Innen dr. Hallstett Bedőházy János kíséretében Marosújvárra távozott az ottani sóbánya megtekintésére, hol gr. Teleki Károly vendége volt. Útját innen Kolozsváron át folytatja, célja lévén Budapestet is megismerni, honnan Bécsen át Moszkvába majd Kazánba megy.

Dr. Halstett jelenleg 43 éves, New-Yorkban született, most harmadízben van Európában, az angolnyelven kívül beszéli még a németet s kevésbé a francziát. A németnyelvet Berlinben sajátította el, hol egy évet töltött. Mint tréfásan megjegyezte, rövid ittléte alatt többet beszélt németül, mint Amerikában tíz év alatt.

Marosvidék, 1896. július 26. 236. old.

Egy amerikai tudós látogatása. Múlt számunkban jeleztük, hogy G. Bruce Halstedt úr az ausztriai⁵ egyetem tudós tanára Texas államból, városunkba érkezett Bolyay szülőhelyének meglátogatása céljából. Halstedt tanár a híres magyar matematikusról több értekezést és egy terjedelmesebb munkát írt. Jelenleg a nem Euklides-féle geometria történetén dolgozik s városunkban a nagy Bolyay fiának, B. Jánosnak életére, munkálkodására vonatkozó adatokat keresett és gyűjtött. Itt két napot töltött Kontz József, Bedőházy János s a ref. koll. tanárainak társaságában. Hétfőn reggel Marosújvárra, innen még aznap Kolozsvárra, onnan Bpestre át Bécsbe utazott s Oroszországba készül Kazánba, hol az egyetem Lobaschewszkinek a Bolyay Jánossal rokon munkálkodású orosz matematikusok emléksobrát fogja leleplezni. G. Br. Halstedt tud. akadémia elnöke, 40 éves, igen rokonszenves úri ember.

(Magyar Polgár) Kolozsvár,⁶ 1896. július 23. New-York szálló vendéglistáján:

Georg Bruce Halsted egyet. tanár Tures⁷ Amerika.

(Magyar Polgár) Kolozsvár, 1896. július 24. 2. old.

Amerikai tudósok ünneplése Kolozsvárt.

Bolyait, Marosvásárhely egykori tudós tanárát, mi már szinte elfeledtük. Amerika tudós tanárai ma is okulást merítenek műveiből s eljönnek ide, hogy felkeressék szülőhelyét és adatokat, gyűjtsenek a Bolyai életére és munkásságára nézve.

Halsted György dr. tanár ez ügyben van nálunk. Az ő és társa Chester Ferencz Dyer dr.⁸ Kolozsvárt időző fiatal amerikai tudósok tiszteletére társas vacsorát rendezett tegnapelőtt este az angol kör. A vacsora a New-York szállodában tartatott meg. Jelen volt azon dr. Farkas Gyula egyetemi e. i. dékán, dr. Ákontz Károly tanár, Péterfy Dénes unit. lelkész, Ajtai K. Albert, Kun Bertalan, Szathmáry Elek, Oesterreicher Domokos, Bedőházy János tanár, az Anakreon dalok fordítója Marosvásárhelyről stb.

A hangulat vidám volt. A felköszöntők sorát Kovács János tanár, az Angol Kör elnöke nyitotta meg. Szívéből üdvözölte a két vendéget, kiknek egyike Amerika nyugati, másik pedig keleti feléből jött felkeresni hazarészünket. Üdvözli Halstedt tanárt, ki a túlsó földtekéről azért keresett fel minket, hogy rég

⁴ Helyesen George Bruce Halsted.

⁵ Ausztia helyesen Austin.

⁶ A *Magyar Polgár* c. lap 1886 és 1898 között *Kolozsvár* néven jelent meg.

⁷ Tures helyett Texas.

⁸ Frank Dyer Chester amerikai konzul Budapesten

elhunyt tudósunk, Bolyai életére és működésére nézve adatokat gyűjtsön. Üdvözli Chestert is, ki a mi tűzhelyünket kereste fel, hogy nyelvünket megtanulja, hogy szíve a magyar szívvel össze forrjon. (Éljenezs.) A szabadság hazájának e kiváló tanfőfiat szeretettel üdvözli azért is, mert Amerika a magyarok iránti rokonszenvét, vendégszeretetét fényesen bebizonyította és érezte Kossuth Lajossal s emigránsainkkal. De szóló is szerencsés volt élvezni a szabad Amerika szíves és meleg vendégszeretetét. Szívéből üdvözli Kolozsvár vendégeit.

Erre Halsted dr. a következő rokonszenves beszédben köszönte meg az üdvözlőt:

Megilletődve és szívem mélyéből mondok köszönetét azért a szíves vendégszeretért, mellyel engem Magyarországon s különösen itt Kolozsvárt kitüntettek. Én már hallottam, hogy a magyarok híresek a vendégszeretetről. Most azonban meggyőződtem, hogy a valóság a képzeletet is felülmúlja.

A messze távolból 18 napi szakadatlan utat tettem meg Austin városából, hogy megláthassam az erdélyi részekben szülőhelyét annak a mély tudományú férfiúnak, akinek a műve Marosvásárhelyt ez előtt egy fél századdal jelent meg, de a tudományos világ csak most kezdi annak kiváló értékét méltányolni s azt közkinccsé tenni.

A magyar Bolyai Farkas és Bolyai János híresek egyaránt Texasban, mint Japánban. E két ország mindenik egyeteme részletes tanulmány tárgyává tette e két tudós műveit. Azért jöttem ide, hogy hódoljak a magyar geniusnak. (Éljenezs.) És mit találok? Találok egy képzeletet felül múló szép országot, bámulatos fekvésű, igézően szép fővárossal, mely mint világáros bevégzett s melynek jövője a legszebb reményt nyújtja, melynek bájait a milleniumi kiállítás a legmagasabb fokra emeli.

Itt Kolozsvárt egy valódi Athént találtam. A műveltség és nevelésnek számos intézetével, szép fekvésével. De bármerre megyek e kedves országban, mely 48–49-ben a legszebb példát nyújtotta a világnak a hazaszerel étből, mindenütt elbűvöl a magyar nők szépsége s a férfiak erőteljes, deli alakja.

Rólunk amerikaiakról sok rossz vélemény jut önök közé. Talán nem lesz felesleges, ha hazámról is szölok önöknek egy pár szót.

E társaságban képviseli Bostonból Chester dr. barátom, az Egyesült Államok északi és keleti részét. Bostont az unitáriusok városának nevezik (30 unitárius temploma van), ahol az élet egészen puritán. Az emberek bort nem isznak, nem szivaroznak, fehérek és jók. (Derűltség)

Én pedig egy egészen különböző tájékat képviselek itt Texasból. Nyugatot és delet. E vidéken 4 különböző fajú és színű emberek küzdenek a létért. Az uralkodó fehér fajon kívül vannak a kegyetlen, rézszerű indiánok, az álnok lelkű, sárgaszínű mexikóiak és a babonás, fekete bőrű szerencsenek.

Itt még nincsenek unitáriusok s az emberi élet is kevésbé van biztonságban.

Texasban egy lólopást jobban büntetnek, mint az emberölést. Ha a fehér megöl egy feketét, nem büntetik meg. A feketét azonban felakasztják, ha fehér embert öl.

Íme láthatják, mily nehéz Amerikáról mondani ítéletet. Hanem amikor mi nemcsak 100 évesek leszünk, de mint önök, 1000 évet fogunk ünnepelni, a mi országunk is lesz oly boldog, mint az önöké.

Poharát Magyarország boldogságáért, a kolozsvári angol körért s annak derék elnökéért üritette.

Péterffy Dénes az angol s amerikai hölgyeket köszöntötte fel.

Dr. Chester tartott azután beszédet. Elragadtatva a boldogságtól és örömtől, lelkesülten szól, hogy jelen lehet itt, mint a kolozsvári angol kör vendége. Azért jött ide, hogy itt tanulmányozza a magyar nyelvet, mert itt közelebb kapja, mint keleten. Kolozsvárra őt az angol kör s a testvéri viszony vonzotta. E viszonynál fogva kéri, nyújtsanak segédkezet a magyar nyelv megtanulásánál mutatkozó nehézségek legyőzésében. A magyarok sok kiváló, nemes tulajdonságára nézve mély benyomást tett. Kellemes rá nézve ennek tanulmányozása, örömmel tölti el a tudat, hogy Jókait, Aranyt, Petőfit saját hazájukban eredetiben fogja olvasni. Magyarországról ő, ha egy év múlva vissza tér, hű képet fog adni amerikai testvéreinek. Ő abban a nézetben van, hogy a németek és olaszok segélyére voltak a magyaroknak a művelődésben. Ám de a magyarnak oly fogékony lelke van, hogy mestereit sok tekintetben már rég túlszárnyalta. Nem lehetetlen, hogy a kínai és japán hordák még megtámadhatják országukat. A magyar emigránsoknak juttatott amerikai vendégszeretetet akkor vissza nyerik az amerikaiak! (Éljenezs.) Az angol társalgó kör virágzására és Kolozsvár városára ürit poharat, amelynek ő is boldog lakosa. (Éljenezs)

Kovács János Farkas Gyula dr. dékánt köszöntötte fel. Farkas Gyula az egyetem nevében köszönti fel őket s megköszöni a figyelmet, melyet a vendégek kiváló tudósaink iránt és hazánk iránt tanúsítanak. Ajtai K. Albert is szólt Amerika missziójáról, óhajtja, hogy a Washington által megalapított szabadság hazája ne csak őrizze meg szűzies tisztaságát; de világítson és hasson az egész világra. Élteni Amerikát.

Szathmáry Elek, az angolok nagy bámulója, az angol hölgyekért üritett poharat.

Ezután még több lelkes pohárköszöntő volt és jól esett a vendégeknek, hogy saját nyelvükön beszélhettek.

*Halsted beszédének eredetije:*⁹

„Mr. President and Gentlemen of the English Conversation Club: I welcome with great pleasure this opportunity of expressing my gratitude for the cordial hospitality with which I have been received in Hungary. I knew that the Hungarians were renowned for hospitality, but the reality has exceeded the picture. I came from a far distant part of America to visit in Hungary the birthplace of a scientific idea so profound that though published at Maros-Vásárhely more than half a century ago it is only now that the world is beginning to appreciate and assimilate it. The Hungarians Bolyai Farkas and Bolyai János are today renowned in the most distant west in Texas and in the most distant east in Japan; and are studied in the Universities of both these countries. I come here in homage to Hungarian genius, and I find a land brilliantly picturesque, a capital, Budapest, wonderful for the charm of its situation, rich in achievement and in promise, its attractions heightened by the grand millennial exposition. Here in Kolozsvár I find a veritable new Athens, a capital in the realm of mind, a community which may be justly proud of its exceptional educational advantages and intellectual life. But wherever I go in this lovely land, so worthily to have inspired the splendid patriotism of 1848, I am dazzled by the striking beauty of the Hungarian ladies. Of my own country it is difficult to speak to you because of the extreme diversity of its different parts. We have with us tonight in Mr. Chester a representative of Boston, of our North and East. Boston is a city of Unitarians, where life is strict, where all the people are white and good, but where I fear that the delicious Hungarian wines are not duly appreciated. I myself am here from an utterly different region, from Texas, in our South and West, where races of four distinct colours are intertwined in the struggle for existence. There besides the dominantwhites are the cruel red Indians, the treacherous yellow Mexicans, and the superstitious black Negroes. No Unitarians are there, and human life is not held sacred. In Texas to steal a horse is worse than to murder a man. So you see how difficult is to judge America. But when we have endured not nearly a hundred but a thousand years and celebrate our millennium we may be as homogeneous as your own happy land. I propose a toast to the English Conversation Club, and to Hungary.”

Székes Hírlap, 1896. november 19.

„A műszaki körről”.

Felolvasás. A marosvásárhelyi műszaki kör a múlt szombaton tartotta második felolvasó ülését a fa- és fémipar iskola nagy termében Incze Kálmán műszaki tanácsos elnökletével. A felolvasást megelőzőleg a folyó ügyek intéztettek el, tag felvételek, kirándulások ideje stb. A kör elhatározta, hogy felolvasásaiból emlékkönyvet fog kiadni, ami minden esetre érdekes jelét fogja mutatni városunk szellemi élete felpozíciójának. Meghatározott a jövő felolvasás ideje is, a midőn Fekete Jakab iparis-kolai igazgató fog a vas tartókéességének újabb oldalairól és vizsgálatairól értekezni. Jelen alkalommal Bedőházi János ev. ref. kollégiumi professzor tartott felolvasást az abszolút geometriáról és Bolyai Jánosról. Előadta az Euklides tizenegyedik axiómája által felvetett kérdés történetét, amely kérdés több mint kétezer éven át annyi fejtörést szerzett a tudósoknak, a sikertelen törekvést, hogy ez axióma, amely tulajdonképpen nem az, bebizonyítsák; Gaussnak a dolog mélyére való nézeteit a kérdésről s Bolyai Jánosnak igazi lángészre valló megoldását, mely által egyikévé vált amaz elsőnek, akik egy régítől eltérő új geometriának vetették meg az alapját. Mindezeket Bedőházi János széles ismerettel, érdekesen és vonzóan tudta előadni, úgy hogy a különben száraz tárgy egészen lebilincselte a hallgatóságot, akik között számos laikus is volt. A jelen voltak mindannyian lelkes éljenzéssel adóztak a felolvasónak a ritka élvezetért, mit szellemes, mély tudású előadásával nyújtott.

⁹Kovács Sándor: *Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században*, Erdélyi Tudományos Füzetek, 269, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011. p. 163
https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29014/EME ETF269_KovacsSandor_AngolszaszUnitarius.pdf

Székely Hírlap, 1896. november 22. vasárnap

Bolyai Farkasról szóló felolvasását a K. Zs. T.¹⁰ a ref. leányiskola dísztermében tartja meg vasárnap délután 4 órakor kezdődőleg. Az ünnep műsora ez:

Bedőházi János Bolyai Farkasról.

Lakatos Sámuel Bolyai a költőről.

Koncz József Bolyai könyvéről.

Vass Tamás Bolyai életének utolsó napja.

A közönséget a felolvasásra szívesen látja a Társaság.

A társaság a felolvasásra meghívta a kulturális intézeteket, egyesületeket, megyét és várost. Megemlítjük, hogy a K. Zs. T. kiadványa első füzetét már vasárnap délután bemutatja. Az első füzet meg is jelent már.

Székely Hírlap, 1896. november 26.

Kemény Zsigmond Társaság.

A „Kemény Zsigmond Társaság” folyó hó 22-én tartotta meg novemberi felolvasó ülését igen népes és szép szánni közönség előtt Petelei István elnöklése mellett az ev. ref. leányiskola nagytermében. Ezúttal az ülés emlékünnepe volt Bolyai Farkas halhatatlan nevű tudós és költő halálának negyvenedik évfordulója alkalmából. A felolvasások sorát Bedőházi János alelnök, ev. ref. kollégiumi tanár, a megdicsőültnek tanszékén utódja, nyitotta meg igen szép emlékbeszéddel Bolyai jelleméről, életéről. Vázolta Bolyai ifjúkori meleg barátságát Gauss-szal, Európa legnagyobb tudósával, házasságát, fiának, a lángeszű Bolyai Jánosnak ellenséges viszonyát az apával szemben, a gyötrelmeket, szenvedéseket, melyek közt a nagy tudós életét leélte, lelkének magasztos és nemes jellemvonásait. Egy igazi nagy embert mutatott be a közönségnek, akit gyarlóságai mellett is, az utókor odarejtett a szívébe, hogy emlékezete által tanuljon lelkesedni a szépért és jóért. Bedőházi után Lakatos Sámuel tanár olvasott fel Bolyai szépirodalmi munkásságáról. Előadta drámáinak tárgyát, érdekesen mutatta be sajátos nyelvezetét, a fellengős irányt s a romantikus irányt, mely műveiben mutatkozik. Az idő előrehaladottsága miatt Koncz József tanár felolvasása Bolyai könyveiről, tanításának modoráról elmaradt s az ülést Vass Tamás alelnök felolvasása fejezte be Bolyai utolsó napjáról. Felolvasó ugyanis jelen volt Bolyai végperceinél. Különös érdekességet kölcsönzött a felolvasásnak amaz ellenséges rideg indulat feltűntetése amelyet Bolyai János apja Bolyai Farkas ellen mutatott atyja utolsó órájában is. A közönség a felolvasásokat zajos tapsal fogadta és jutalmazta.

Közérdek (Marosvásárhely), 1897. január 10.

Amerikai tudós felolvasása hazánkról

Olvasóink emlékeznek még azon közléseinkre, melyekben dr. Halsted Gy. B. amerikai tudós és egyetemi tanár látogatásáról adtunk hírt. Ez a tudós ugyanis azon útjában, melyet a múlt nyáron Oroszországba tett, hazánkat s városunkat is láthassa. Pár napi itt időzés után eltávozott, de megígérte, hogy kedves emlékü látogatásáról írni fog és azt magyarországi barátaival is közölni fogja. Most vesszük az értesítést, hogy haza érve útjából felolvasást tartott. Az amerikai értesítést, mely a múlt dec. hó 12-én indult Koncz József tanárhoz, a következő fordításban közöljük.

„Dr. Halsted felolvasása”

„A múlt pénteken éjjel a Madennie nagytermében tartotta dr. Halsted egyik nagyon érdekes felolvasását. A tárgy, melyről szólt: „Ezer év után Magyarországon” (After a Thousand Years in Hungary), s abban Dr. Halsted utánozhatatlan érdekes módon beszélt el néhány részletet ama szép és vendégszerető országban szerzett tapasztalataiból, ahová azért utazott, hogy Bolyainak a legnagyobb tudományos érdekű hagyományairól tudakozódjék. Az előadást a tanulók és városi polgárok nagy száma élvezettel hallgatta.”

Eddig a tudósítás. Reméljük, hogy a tudós szerző, a körünkben töltött napok emlékeit vásárhelyi ismerőseivel is közölni fogja bővebben, s alkalmunk lesz azt egészen megismerni.

¹⁰ Kemény Zsigmond Társaság

(*Magyar Polgár*) Kolozsvár, 1897. április 1.

A két Bolyai.¹¹

Bolyai Farkas és Bolyai János neveit nagy tisztelettel emlegeti a külföldi tudós világ. Egész kis irodalom keletkezett már, mely kizárólag e két zseniális magyar matematikus tanításaival foglalkozik. Tavaly itt járt Magyarországon Amerikából, Texasból egy egyetemi tanár, dr. Bruce Halsteld, csak azért, hogy összegyűjtse a két Bolyai életrajzi adatait. Meg akarja írni az egykori marosvásárhelyi tanárnak s fiának, az osztrák katonatisztnak életét.

Azalatt mi magyarok híres hazánkfiairól minél kevesebbet tudunk. Nem is törődünk velük. Ha a külföld nem ismerte volna el őket elsőrangú tudósoknak, itt nálunk rég elveszett volna emlékezetük. Pedig a két Bolyai nem kevesebbet tett, mint hogy a geometriának (mint tudománynak) egészen új alapokat rakott. Vagy helyesebben szólva, egy egészen új geometriát csináltak, a mely egyenlő értékű a régivel.

*

Tudvalevő, hogy a geometria tudományának megalkotója a görög Euklides. Két ezer esztendővel élt ezelőtt, könyve ránk maradt s oly teljes ma is, hogy újabbkori tankönyveink annak csak jó vagy rossz módosításai. Az angol főiskolákon ma is Euklides könyve alapján tanítják a geometriát.

Euklides általános elvekből, úgynevezett axiómákból indult ki, azokat igazaknak tételezi fel s belőlük vezeti le az egész tudományt. Ilyen axióma például nála, hogy a pont az, aminek semmi része sincs; vagy az, hogy a vonal oly hosszúság, a melynek nincs szélessége. Axiómái helyességéhez nem fér két-ség, kivéven a legutolsót, a tizenegyediket. Ezt sohasem sikerült teljesen bebizonyítani se Euklidesnek, se tanítványainak. Mert ez az axióma csak akkor igaz, ha végtelenül hosszúnak tételezzük fel a vonalat. Már pedig a geometria, vagy is mértan, csak is mérhető mennyiségekkel foglalkozik.

*

Kétezer esztendő óta Euklides tizenegyedik axiómája állandólag foglalkoztatta a tudósokat. Mert ha ez az axióma nem helyes, akkor alaptalan a legpozitívebb tudomány, a geometria. Ha pedig ezt a be nem bizonyítható axiómát ki lehet cserélni egy másikkal, akkor egy egészen új tudományt építhetünk fel, mely (...) ¹² mint a régi, de amely bővebb lesz s amelynek a régi csak egy részét fogja képezni. Az egyiptomi Ptolemeus (Proclus Geminus), az arab Nasir-Eddin (1201–1274,) a német Gristof Schlüssell (írói néven Clavius) s a francia Desargues (1639), az angol John Wallis (1663) valamennyien megpróbáltok e problémával, mind sikertelenül.

Mikor a felső mennyiségtant felfedezték, feltűnt a remény, hogy annak segélyével ez a kérdés is meg lesz oldható. A legnagyobb tudósok fogtak hozzá, mint Fourier, Lagrange és különösen Legendre. Becses felfedezésekkel gazdagították a tudományt, de célhoz egyikük sem ért. Ez a dicsőség Bolyai Jánost illeti. Részben az atyját, Bolyai Farkast.

*

Bolyai Farkas a matematikának volt professzora a marosvásárhelyi kollégiumon. Német egyetemeken végezte tanulmányait és ott barátkozott meg Gauss-szal is, aki később korának legnagyobb matematikusa lett s tanár a göttingai egyetemen. A kettejük között folytatott leveleket összegyűjtötte ez az egyetem. Azokból olvashatjuk, hogy Bolyai Göttingába akarta küldeni fiát Jánost, hogy ott barátja tanításait hallgathassa, esetleg annak házában lakjék, Gauss kitért ezen kérés elől s a fiatal János így a bécsi katonai akadémiába került. Ott legalább valamelyes matematikai tanításban részesülhetett.

Ez a csodafiú, ki négyéves korába a padlót mértani ábrákkal rajzolta tele, öt éves korában a csillagképeket ismeri s kifaragja burgonyából az ívnek sinusát, alig lett huszonhárom éves, máris oly felfedezéseket csinált, melyek egy egészen új tudományt (az úgynevezett „nem Euklides-féle geometria”-t) foglalnak magokban.

Atyja ugyanabban az időben hasonló tárgyú kérdések megoldásával foglalkozik, s megírja Tentamen című híres művét, Ráveszi fiát is, hogy írásban dolgozza ki tételeit, amit az, bár katonai szolgálatra elfoglalja, meg is csinál, először németül, azután latinul jelenik meg először, mint az atyjának „Függelék”, a „Tér abszolút igaz tudománya” cím alatt.

*

Bolyairól sok ideig nem tudott a külföldi tudós világ. Gauss egy néhány magánlevélben hívta fel reá a szakértők figyelmét, de az irodalomban nem emlékezett meg róla senki. Azonban a kazáni egyetem

¹¹ Ebben a cikkben sok tévedés van.

¹² Nem lehet kiolvasni néhány szót.

egyik tanára, Lobatsewsky¹³, hasonló kérdésekkel foglalkozott, ezek feltűnést keltettek, s Bolyaira terelték a figyelmet. Úgy hiszem, Lobatsewsky munkáihoz is Bolyai adta az impulzust. A budai csillag-dának ez időben (a huszas évek végén s a harmincasok elején) Littrow volt az igazgatója, kit Kazánból hívtak ide, s aki élénk levelezést folytatott Bolyaival, – alkalmasint még kollégájával, Lobatsewskyval is.

Még később Rieman és a világhírű Helmholtz foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel. Az eredmények, melyekhez jutottak, benne foglaltattak majdnem szó szerint Bolyai Farkas Tentamenjében, s a János Appendixében. Ekkor egyszerre felénk fordult minden szem, s egész Bolyai-irodalom keletkezett.

*

Mi magyarok nem vettünk ebben a mozgalomban részt. Minek is törődnénk egy magyar tudóssal! Az akadémia összeszedte ugyan Bolyai Farkas hátrahagyott írásait (azt is a miniszter felszólítására), de azok felhasználatlanul ma is ott hevernek az akadémia levéltárában.

Egy magyar építésznek, Schmidt Ferencnek köszönhetjük, hogy Bolyai János munkáját lefordította magyarra s legújabbán aztán kinyomatta. (E–s)

Magyar Polgár, 1900. március 20.

Bolyai János szülőháza. A kolozsvári tudományegyetem matematikai és természettudományi kara Bolyai János születésének 100-ik évfordulóját 1902 . dec . 15- én megünnepelni s születés-házát emléktáblával megjelölni szándékozik. Irodalmi adatokból tudjuk, hogy Bolyai Farkasnak és nejének Benkő Zsuzsánnának János nevű fia 1802 . dec. 15-én született Kolozsvárt a Belsőközép-utcában, Bodor Pál házában, Benkő Zsuzsanna szüleinek házában. E háznak hiteles megjelölése céljából a tanács fölhívja és fölkéri mindazokat, kik ama Bodor Pál-féle házról és helyéről tudomással bírnak, hogy ezt tanácsunknak, a ház megjelölésével, bejelenteni szíveskedjenek .

Magyar Polgár, 1900. november 20

A Tentamen-pör. Az Akadémia tudvalevőleg kiadta Bolyai Farkasnak a múlt századbeli világhírű magyar matematikusnak »Tentamen juvenutem studiosam in elementa matheseon introducendi« című művét. Emiatt Betegh Pál, a tudós leszármazója. szerzői jog bitorlása címén bepörölte az Akadémiát 24750 korona erejéig. Évekig folyt a pör, míg ítéletet hozott a törvényszék: a fölperest elutasította keresetével, mert ötven év alatt a névtelenül megjelent munka szerzői joga elévült.

Magyar Polgár, 1901. január 7.

Életunt öngyilkos. Bolyai Gyula¹⁴ helybeli kalapkészítő mester ma délután 3 órakor öngyilkossá lett Egyetem utcai bolthelyiségében. Bolyai már régóta gyógyíthatatlan szívbajban szenvedett, mely betegsége az utolsó időkben mindinkább rosszabbra fordult, – sőt az utolsó napokban ágyba is döntötte. – Végre kimerült a sok szenvedéstől, s ma délután, miután a házbelleket kiküldte a házból, az ajtókat magára zárva, – halántékon lőtte magát.

Magyar Polgár, 1901. január 8.

Bolyai Gyula öngyilkossága. Lapunk tegnapi számában hírt adtunk városunk egyik derék polgárának, Bolyai Gyula kalapkészítőnek öngyilkosságáról. Bolyait – mint már említettük is – gyógyíthatatlan betegsége kergette a halálba. Régóta súlyos szívbajban szenved s utóbbi időkben egy más betegség is hozzájárult a bajhoz, úgy, hogy már két hete ágyban fekvő súlyos beteg volt.

Magyar Polgár, 1901. január 10.

Bolyai Farkas unokaöccse. A napokban öngyilkossá lett Bolyai Gyula kalaposmester, mint hozzártatózói beszélnek, a marosvásárhelyi tudós párral, az Appendix Tentamen világhírű szerzőivel egyenes rokonságban állt. Bolyai János, az »Appendix« szerzője állítólag nagybátyja, Bolyai Farkas pedig unokatestvére volt az immár halott kalapos mesternek ki évtizedek óta élt távol marosvásárhelyi rokonaitól. A Bolyaiak családjában, mint az irodalomtörténetből is ismeretes igen sok volt az excentrikus, illetve zseniális ember. Az öngyilkos Bolyai Gyuláról is állítják ismerősei, hogy habár iparos pályán működött, de feltűnő nagy műveltséggel, azonkívül három-négy nyelven a perfekt ismeretével bírt. Búskomor,

¹³ Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij

¹⁴ Bolyai Gyula (1855–1901) Bolyai János fia.

magába vonuló, szóval ember volt egész életén át, ki sohasem kérkedett azzal, hogy atyafiságos összeköttetésben áll a magyar matematika két legnagyobb alakjával, az Appendix és Tentamen világhírű, de szintén szerencsétlen életű szerzőivel.

Erdővidék, 1907. december 1.

Bolyai János exhumálása. A marosvásárhelyi temető egyik félreeső zugában van eltemetve Bolyai János, a világhírű matematikus. Mozgalom indult meg most abból a kegyeletes célból, hogy Bolyai János hamvait exhumálják s díszes helyen temessék el. A kegyeletes mozgalmat ifj. Biás István, a Teleky-nemzetség tudós levéltárosa indította meg. Biás István, aki nemrégiben rendezte sajtó alá Bolyai János főművét, az „Appendix”-et, a Magyar Tudományos Akadémia és a Matematikai Társulat vezető embereivel tárgyalásokat folytatott a Bolyai Jánosnak állítandó síremlék ügyében s e tárgyalások során merült fel az az eszme, hogy az ifjabb Bolyai Jánost exhumálják és atyjával közös sírba tegyék. Az exhumálás költségeit az Akadémia hajlandó fedezni. Erre vonatkozóan báró Eötvös Loránd és Szily Kálmán ígéretet tettek. Az eddigi terv szerint Bolyai János sírját kibontják, a hamvakat ravatalra helyezik s azután fogják eltemetni díszes szertartással. Az exhumálást november végére tervezik.

Udvarhelyi Híradó, 1911. június 18.

Kollégium avatás Marosvásárhelyt. Nagy ünnepek keretében avatták fel a marosvásárhelyi újjraépített református kollégiumot. A múlt héten tartott ünnepségről a következő tudósítást vettük, mely múlt számunkra lapzárás után érkezett, s így azt most adjuk a következőkben:

A marosvásárhelyi reformátusoknak nagy ünnepe volt. Évszázados kollégiumunkat, amelyben Erdélynek sok neves fia végezte tanulmányait, nagy költséggel és fáradtsággal újjáépítették s most nagy ünnepek között felszentelték. A modern kor követelményeinek megfelelő pompás épület felszentelési ünnepélyét összekötötték az országos református tanáregyesület közgyűlésével és a világhírű matematikus, Bolyai János hamvainak exhumálásával. A többszörös ünnepre az ország minden részéből a reformátusoknak számos egyházi és világi vezető férfiak gyűlt össze a történelmi nevezettségű székely fővárosba. Mintegy kétszázötven tanár érkezett a tegnapi nap folyamán Marosvásárhelyre. A kormányt Haller János gróf főispán képviselte, kinek festői szép díszmagyarja a papi talárok fekete tónusával, s az előkelő női közönség toálett pompájával szép látványt nyújtott. [...]

Brassói Lapok, 1911. február 25.

Hazai Esperanto művek. Az esperanto nyelv rohamos terjedését semmi sem bizonyítja jobban, minthogy napnap után jelennek meg kisebb nagyobb tudományos és szépirodalmi művek, melyek vagy eredetiben ezen a nyelven íródtak, vagy fordítások. Nálunk eddig jobbadán csak nyelvtanok és szótárak jelentek meg esperanto nyelven; ez évben azonban már megjelent egy tudományos munka és egy szépirodalmi kötet is esperanto nyelven. A tudományos munkát Vörös Cyrill dr. kegyesrendi tanár írta eredetiben, esperanto nyelven. Címe „Analitika Geometria Absoluta”, mely a „Bolyai”-féle geometriai rendszert vezeti le. A másik Jókai Mórnak két kisebb novelláját mutatja be, melyekét Lucenbacher János esperantosította. A gyorsan fejlődő esperanto irodalom ajtaján tehát hazánk tudományos és szépirodalmi termékei is bekopogtattak. Akik érdeklődnek e nyelv iránt, forduljanak felvilágosításért a „Magyar Esperantisták Társasága” titkári hivatalához, (Budapest VII., Alpár-u. 8 sz.) ahol egy 10 filléres válaszbélyeg ellenében nemcsak felvilágosítást, de szótárral ellátott kis ismertető nyelvtant és esperanto lap mutatószámot kapnak az érdeklődők.

Aranyosvidék, 1913. október 11.

Nagy magyarok

[...] Volt idő, midőn korának egyik legelső, hazájának eddigelé legnagyobb matematikusa Bolyai Farkas hirdette a marosvásárhelyi ev. ref. gimnáziumban a tudomány ígét. Milyen idők is voltak azok (1804–1851), midőn a tudomány fejedelmei keresték fel levélben a kis Maros-Vásárhely szerény kollégiumának nagy professzorát, hogy tudományos kérdésekben nézeteit hallják. Híres munkáját, a Teutament latin nyelven írta; ehhez hozzákötve jelent meg fia és matematikai lángeszűnek örököse: Bolyai János neve alatt a világhírű Appendix. Ez a munka tette a Bolyai nevet világhírűvé.

Bolyai Jánosnak ez a munkája – mely alapja az abszolút geometriának – nagyjában már a szerzőnek huszonegy éves korában készen állott. A szinte páratlan matematikai lángelme ezzel ki is merült. Poincaré (olvasd Poenkáré) a jelenkor egyik legnagyobb matematikusa – a következőképpen nyilatkozik

Bolyai Jánosról: Bolyai az imaginarius mennyiségekről, különösen pedig a nem Euklides-féle geometriáról közzétett fölfogásával átalakította a matematika filozófiáját. Ez a két felfogás volt kezdete annak a fellendülésnek, melyet az analízis és a geometria terén a következő időszakban tapasztalunk. Nem mondható, hogy Bolyainak hatása a matematika fejlődésére olyan volt, mint amilyen érdeme szerint lehetett volna. Munkái sokáig az ismeretlenség homályában maradtak és utódainak, anélkül, hogy követői lettek volna, olyan tételekre kellett magoknak rájönniük, amelyeket ő már ismert. Ez azonban egyáltalában nem csökkenti az ő érdemét; ezért ő nem kevésbé előd és igazi feltaláló, mert idő szerint első. Ez a hatalmas szellem korát megelőzte.

Bolyai Farkas a matematikán kívül technikai kérdésekkel is foglalkozott. Különösen jó fűtő- és főzőkemencét talált fel, mely nemcsak a fűtést, hanem a szoba levegőjének tisztán tartása tekintetében is kitűnő volt.

A Bolyai kemencék annak idején Marosvásárhelyt és környékén híresek voltak. A mai-draisine-t (olvassd : dreszint) is már 80 évvel ezelőtt feltalálta és a szobában használta. A 30 évek végén egy sajátos külsejű szekeret is talált fel. Előbb három kerekre csinálta, de ez nem mutatkozván célszerűnek négy kerekre változtatta. A székér alakja négyszögű volt, négyoldalú filegoria fedéllel; ajtaja hátul, hogy elragadás esetében veszély nélkül lehessen belőle kilépni; tengelyei, mint a vasúti kocsinál, a kerékekkel együtt forogtak. Télen egy kis pléhkemence volt benne, melynek kinyúló csőkémenye úgy füstölt, mint egy kis lokomotív. Mikor legelőször kiindult vele és végig robogott Marosvásárhely utcáin, a nép összesereglett és megbámulta, mint valami csodát.

Bolyai Farkas 82 éves korában hunyt el 1856-ban. Sírját ma már nemcsak az a pónyikalmafa, amelyet végkívánságának megfelelően egy szerető kéz ültetett dombja tövébe, hanem díszes emlék is jelöli. [...]

Hankó Vilmos

Zord Idő, 1920. 7. szám.

Régi theatrum

[...] Nyitott csűrben, fedetlen nézőtér előtt mutatkoztak be úttörőink s lehet, hogy az „Istenek szerették” annyira Thalia népét, hogy a hetenkénti 4 előadás alatt egyszer Sem zavarta szét az eső Őket. Végre nyárderekán lehetett jó idő is valamikor. 1815-ig, bizony semmi kényeztetésben nem részesült a társaság, tehát 12 esztendőn keresztül játszottak a vár alatti térségen, inig végre készen lett a „sövényfalas, stukatura gerendákkal megpadolt, kemencékkel felszerelt, kipádimentumozolt „állandó” színház a mai Sándor János utca, környékén és míg a kolozsvári állandó színház el nem készült – 1821-ig itt maradtak a télire is a kolozsvári színjátszók.

Jól mondja Molnár Gábor dr., alapos ismerője a helyi színházi élet múltjának, hogy ez a sövényfal mentette meg ekkor az erdélyi magyar színészetet az elpusztulástól.

Tudni kell ugyanis, hogy Kolozsvárról, e tájon – német színészek, komédiások, germanizáló törekvések miatt menekülni kellett a magyar színészetnek és a marosvásárhelyi játszó alkalmatosság híján, bizony aligha leltek volna máshol menedékhelyre, de ennél közelebb – semmi esetre sem.

Nevezetes lett hát ez a „paties” (sövényfalas) színház egyszerre. Déryné ifiasszonyt például ide hozatja 14 napi utaztatás árán 1823-ban K. Nagy Lázár, filialiscommisio elnök Egerből. Véle jön Szilágyi Pál, jeles színészünk, akinek unokája napjainkban is kiváló színdirektor volt még nálunk.

Sőt, hogy közelebb jöjjünk napjainkhoz, mikor ez a paties falas színház is felmondta a szolgálatot, gróf Teleki Ferenc és neje elhatározzák, hogy saját költségükön emeltetnek másikat helyette 1844-ben. Kár, hogy ez a szép terv nem valósulhatott meg, valamint 1856-ban a gróf Toldalagi Ferenc főkirálybíró szándéka sem, aki pedig már a saját költségén el is készítette a 40.000 ftba kerülő színház tervét Bécsben.

A város ingyen telket ajánlott fel, de építésre megint nem került a sor – ellenben 1862-ben végre elkészült egy fabódé az Erzsébetligetben, aminek 1913-ban már – hol a karzata szakadt le, hol meg – „paraplik alól, tapsolt a nemes publikum”, mert hát a tetőzetét igen megviselte az idő ennek a nyári színkörnek. Egyébként az „Apolló” nagytermét használták „Jádzó Szín”-nek telenként, míg a Transylvania nagytermébe át nem jöttek színészeink.

Állandó, külön színházépületünk azonban ma nincsen. A Transylvania említtett nagytermét legújabbán átalakították ugyan a modern színházi követelményeknek megfelelően, de ez az átmeneti állapot sem odázhajta el a közvetlen a háború előtt tervezett nagystílusú színházépítésünket.

Marosvásárhely hát megmentette 100 esztendővel ezelőtt az erdélyi magyar színészetet, – önmaga meg ma is csak szükségszerű helyiségben húzódik meg. A helyben először előadott darabok után ítélve, mint „Szinessi gróf”, „a Kontraktus, avagy az elváltozott leánykérők” – meg „a gyűrő első része, avagy a titkos összejövetel” nem lehetett közönséges mérvű az érdeklődés sem. Igaz, hogy az előadáson vígan lehetett pipálni, a palánkon át meg még vígabban dobáltak be minden kézügybe eső dolgot az inasgyerekek. Egy színlap cédulán erre vonatkozólag a következő „Hírrététel” olvasható némely Mesteremberek Inasi, Tselédjei – ne merjék bántani az érdemes Publikumnak tekintetét, – még csak közelíteni se merjenek a játékszínhez, – „mert különben maguknak tulajdonítsák, amit kapnak”.

Kolozsvárról nyomtatott színlapot is kellett hozniok, minthogy éppen akkor, 1803-ban nem működött a kollégiumi nyomda. Dehát ceruzával bejegyezték az előadások napját és így mégis csak külön volt, mint mikor hivatásos színészek helyett 1843-ban műkedvelők léptek fel, aztán a nyomtatási költségeket nem merték megkockáztatni: tehát a város dobosa utcáról-utcára kiáltotta ki a darab címét, szereplőit, belépődíjakat – és „az előadás mégis sok tekintetben megfelelt címének, a „Csalódásoknak” – de elég, hogy a bégyült összegben nem volt – csalódás”.

Színműíróink, kritikusaink nagyhamar jelentkeznek. Fogarasi Nagy Pál, Magyarosi Szőke József, a nagy Bolyai Farkas, aki, amint Molnár Gábor dr nem alaptalanul sejtí, – színikritikát is írott, még pedig ugyan alaposan a „Honművésze” 1837-ben, mikor próbák, betanulás miatt másfél hónap alatt mindössze hét előadást tartottak vendégszereplőink. Figyelemreméltó kritikája ez Bolyainak: „Színpadon a természetet nem szolgálilag kell majmolni, hanem – illőleg idealizálni, mert oskolamestert játszik valaki, – nem szükség kollégájának egy idéten szabású öltözetet felvenni”. [...]

Gulyás Károly

Napkelet, 1920. 3. szám.

Einstein

[...] Jósolni nem volt szabad a háborúban és jósolni nem szabad a természettudomány és a technika fejlődésének területén sem. Azonban legalább is rendkívül valószínűtlen, hogy az Einstein-tételnek akár indirekt úton ilyen következtetései lehetnének. Az Einstein-tétel alighanem olyan szerepet fog betölteni, mint a magyar tudománytörténet nagyszerűen tragikus regényalakjának, Bolyai Jánosnak Scientia spatii a veritate aut falsitate Axiomatis XI. independens-e, amely az orosz Lobacsevszkyvel egyidejűleg kifejtette az euklideszi axiómától független abszolút geometria elemeit. Bolyai János és Lobacsevszky tételeit tovább építették Gauss, Riemann és sokan mások anélkül, hogy egyéb következett volna ebből, mint néhány nagyon érdekes szempont és megfontolás a geometria és az ismerettan számára. Talán nem helyes judiciummal választotta meg a német közvélemény azt a transzcendentális problémát, amellyel most hetenként több ízben hasábokon át kell foglalkozni a berlini napilapoknak: de a német közvéleményt foglalkoztatja egy ilyen probléma és ez mindenesetre olyan esemény, amelynél érdemes megállani, ahonnan érdemes visszatekinteni és előrenézni.

Feleký Géza

Ellenzék, 1925. május 18.

Tabéry Géza: A Szarvasbika

Írta: R. Berde Mária

Ím már a negyedik erdélyi könyv, amelyet az Athenaeum a maga komoly eleganciájával kiállítva besoroz a magyar könyvkatona hadseregébe és a maga harsány reklám nélküli mindenhova eljuttatásával szerencsepróbára indít.

Erdély siratása mindennapos a magyar szellem centrumában, Erdély új szellemi értékeinek felismerése és a magyar plénum elé mentése azonban eleddig csak néhány újságnak és egyetlen kiadónak, az Athenaeumnak az érdeme.

Az erdélyi kezdetnek olykor túlzóan optimista kritikája frázissá koptatta értékmérő kitételeinket és így sokaknak talán nem sokat mond az a kijelentés, hogy Tabéry Géza Szarvasbikájánál meg kell állnunk. Még nem volt pedig talán Erdélyben, az új helyzetben íródott regény, amelynél ez a vezényszó ily önkénytelenül adódott a komoly irodalmi ciceronek ajakára. Ennél a könyvnél meglep az érzés, hogy stációnál vagyunk, hogy nívó felé való kapaszkodásunkban végre első tetőre értünk és fujtatnunk kell és körültekintenünk.

A Szarvasbikának azonban nem az a főújdonsága, hogy a decentralizáció óta az első, itteni tollból fakadó, erdélyi tárgyú történeti regény. Érdeklődésünkre még nagyobb igénnyel tart számot azáltal, hogy témául nem szorosan vett történeti eseményt választ, mely végül is egyszeri, lezáruló és legfeljebb

tanulásaiban ható valami. Hanem veszi az örökeseményt, amely jelképpé emelve példázza az egész erdélyi múltat, sőt félő, hogy a jövődöket is. Közelebről szólva: nem a politikának változandó, hanem az erdélyi szellemnek változatlan sorsára állít fel szemléltető ábrát, amelynek pesszimizmusa a múltra nézve csaknem egyetemes érvényű. Kegyetlenül tragikus világba nyúl ezzel: az erdélyi génusz vékája alá, ahol az erdélyi nagy szellemek fénytelen, sorvadó elégségre voltak ítéltetve; hívták légyen őket bár Apáczai Cserinek, Bolyai Farkasnak vagy Bolyai Jánosnak.

Egyetemi tanár szájából kelt a kijelentés: a szellem meleg-égőve a Királyhágóig tart, Erdély már a hideg zónába esik. Ez a hideg égőv azonban csak a légköré, mert magából a talajból pálmák kínlódtak fel sorra a fejüket – hogy átültetődjenek, vagy megfagyjanak.

A tragikus erdélyi szellemsorsok közül is a legtragikusabb a két Bolyaié. Életük szinte kihívás az íróknak, szinte sir a feldolgozásért.

És mégsem mernők azt mondani, hogy Tabéry Géza könnyen gyúrható témát ragadott üstökön, mikor a Bolyai regényt megírta. Minél kevésbé fontos és kevesebb életdokumentummal bíró történeti személyeket avat hőseivé a történeti regényíró, annál nagyobb lesz a mozgási szabadsága.

De megkötött kézzel kell dolgoznia Tabérynak, mert hőseire még élő emberek is emlékezhetnek és hozzá azok ma a világ érdeklődésének teljes fényében állanak.

A ténszerűség és a szubjektív művészi szükségesség kétfelé szédítik itt az író fejét, valóban kötélen kell átkelnie a kettő fölött, hogy elérje az igazi történeti regény célját és hatását: a valóban a mesével történő alátámasztását mely által szív és ész számára felfoghatóbbá érlelődik a valóság.

A történés jelképével, a szarvasbikával a regény közepén találkozunk. A példátlan állat-csoda betéved egy tükörszobába, ahol sajátmagát látva százszorosán: száz ellenséget gyanít és porráökleli a tüköröket, míg a tükrök őt magát agyonzúzzák. A szarvasbika Jánost jelképezi, ezt az ész-remeket, aki minden hozzája hasonlóban, de főként apjában nekiront a saját fényes képmásának és ökleli, amíg maga vérzik el bele.

Ez a jelkép azonban nem fedi az egész regényt, mert János nem sokkal inkább hőse annak, mint Farkas és mert a két embernek tudósi viszonyához Tabéry a hősnőnek, Annának megfogalmazásával szerelmi tragikumba fonja össze a két sorsot.

Teleki Anna közös nevet visel ugyan a Bolyaiaknak egy derék és tisztesemlékű patronájával, de Tabéry Annája az író bevallása szerint „úgy lehet, valami élő asszony szemébe feledkezve találtatott Erdélyben”. Ez az Anna fantázia, álom, akit az író hozzávegyít nagy megkötöttségéhez, mint kötetlen x-et és megteremti vele magának a költői szabadság bázisát.

A probléma ezek után kettős: az apa és fiú egyeznek és így szembekerülnek úgy tudósi, mint szerelmi szenvedélyükben. A kettős tragikum e magvának fellelése határozottan kiváló szerkesztő tehetségre vall. A tragikum tiszta kifejtése azonban csak a két tudós összeütközésénél sikerült, a szerelmi konfliktus újabb motívumokban iszapoldódik éleztelen körvonalúvá.

A regény tartalma ennyi:

Bolyai Farkas nem boldogult a tudományban. Megtört ambíciójú lelkével imádja Annát, a kellő pillanatban azonban nem tud vele szökni a tudomány hazájába, mert szomorú tudósszegénységében eladósodott Anna férjének. Az egyéb intrikákkal is bősített, mélyen sértett Anna Bolyai Farkas fiának, Jánosnak lesz egyetlen éjszakára a szeretője, amikor a fiút Bécsbe utaztatja a mérnökakadémiára. Mikor azután rájön, hogy a harag, mely Farkastól elidegeníti, alaptalan, visszatér Farkas közelébe. Az elhagyott János a messziben félszeg zsenivé fejlődik: a társaság virágjává, zenei tüneményé, végül az Appendix halhatatlan alkotójává – csak a szerelemben szegényebb mindenkinél, Anna ölése lelki ferdté tette. Az első csókot egy súlyos inzultus után, önkívületben kapta és az egyszer megjárt idegút ismétlődés nélkül nem szolgál többet. Karrierjének eljátszása után beteg idegrendszerrel kerül vissza János, apjának és Annának közelébe. A szerelmi tragikum katasztrófa-kész és most érik meg a tudós tragikuma is. Az apa halogatja az Appendix kiadását, hogy a maga Tentamenjével együtt lásson az napvilágot. E halogatás miatt Jánost látszólag megelőzi Lobacsevszkij az Appendix zseniális felfedezéseiben. Anna, hogy a messzibe készülő Jánost magának mentse meg a tudomány vérszívó karjából, elárulja neki balszerencséjét a tudományban. János gyanakszik. Apját vádolja, hogy irigységből segített vetélytársainak az ő lemarasztásában. Farkasra ront, gyalázza őt, aki mint tudós és mint szerető elherdálta a fia kincseit. A kettős vetélytársak kettős vadsággal tűznek össze, apa és fiú párbajoznak, János alulmarad. És most virrad reá szerelmi életének titkára: megverve, megalázva Annához rohan, mert most tudna az övé lenni. Annát halva kapja: a törékeny asszonyt megölte a két Bolyai akaratlan

egymásra uszításának büntudata, János pedig, aki már Annához rohantában lemondott a tudományos álmokról most végképp belezüllik a „sárga gyönyörbe”.

Nem tekintve a történetet, pusztán művészi szemmel ítélkezve: Tabéry biztos kézzel ragadta meg a témában a két Bolyainak, mint egy utat taposó tudósok tragikumát. Az apának alapjellemeiből folyó habozása megfosztja fiát a legnagyobb dicsőségtől és a két magyar lángész, akit a világon is csak néhány ember értene meg: elfordul egymástól a legelhagyatottabb társtalanságba, örökre. Ezzel a zárt tragédiával szemben a szerelmi konfliktus elmosódott. A három főalak között támasztott első helyzet mély és megrendítő. Apa és fiú összeütközése világos és nagyvonalú: Anna egy szörnyű félreértés nyomása alatt a fiú szeretője lesz és így örökre elvágja magát attól, hogy az apa felesége lehessen. Ez a tragikai mag terebélyé nőhetett volna, ehelyett azonban Tabéry a Bolyai János lelki nyomorékságában támaszt gátakat a katasztrófa egyszerű és gyors lebonyolítása elé. Meglehel hogy itt a történelem tényei ültek rá kényszerítően az íróra: Annát és Jánost hosszú időre távol kellett egymástól tartania.

Ennek a szükségnek engedve egyrészt, másfelől János életének utolsó aláhanyatlását akarván motiválni, vehette fel Tabéry Jánosnak jellemzésébe a nemi fonákság szomorú vonását. Ugyanakkor, amikor egyébképpen sikerült neki Jánost az eredetiségnek, ifjúi kellemnek, hetykeségnek és könnyelműségnek érdekes színezésében tenni rokonszenvenessé.

Jánosnak a szerző feltevéseihez szükségszerű, de egészében kétségbevonható jogosultságú jellem-megterhelésével szembenáll Farkasnak egészen sikerült beállítása. Nemcsak hogy e jellem fedi a történeti valót, hanem mint írói kreáció is, e kép egész és töretlen. Gazdag szív és észvilág az idős Bolyaié, a tisztesség és az illúzió lehelletes és mégis lepatinthatlan vértjével fedezve minden elszántabb és őt holtpontjából kimozdító lépés ellen. Ez a jellem éppoly következetes a tudományos tevékenységben, mint a szerelemben. Farkas ábrázolásában talán egyedül érezzük meg az író szívének gyöngédebb verését, amikor rájateszi formáló kezét.

Anna rajza az író hideg tárgyilagossága mögött is azzal a határozott benyomással szolgál, hogy benne Tabéry maga akar elsősorban egy tényleg megfigyelt asszonyalakot megérteni. Az excentrikumnak, az elvetemedettségig kilengő túlfinomodottságnak, mely Anna tetteiben sugárzik, maga is csak tapogatja belső rugóit. Így válik Anna érthetetlen tüneményé, megfajított talánnyá előttünk. És mégis éppen az írónak e tanácstalansága adja ennek az alaknak szubjektív, foszforeszkáló bűvösségét.

Kétségtelenül ez a két legnagyobb gyengéje a regénynek: hogy Anna megfajításához nem kapjuk meg a kulcsot, a mindent-elfogadtatás eszközéül szolgáló mozzanatok. Az ő tetteinek, az ő sorsának rugóin néha egyszerűen kívülrekedünk. Második hiba az, hogy János megfogásához egy modernül kírívóan kezelt freudi elmélet kellett Tabérynak, anélkül, hogy ez a pathologikus beállítás kielégítően világítana meg János életének lefelé ívelését és zátonyrajutását.

A történeti nézőpont szintén János jellemzésében kapja meg a regény Achilles-sarkát. Az, amit Tabéry Bolyai Jánosnak fogyatékságára felépít – a férfinak egy brutális szolgálóhoz való teljes testi és lelki lealjasodása – olyan túlzás, amelyet történeti szempontból vitathatunk. Kérdés ugyanis, szabad-e az írónak nem létező tényeket költenie és ahhoz szolgáló motívum gyanánt nem létező lelki mozzanatokot vennie fel, ahelyett, hogy leleményével csupán az ismert tényeket kommentálna?

Tudott dolog, hogy János vadházasságban élt, de jobbfajta, tanult leánnyal, akit a kaucióhiány miatt, mint nyugalmazott mérnökkapitány, feleségül nem vehetett törvényesen. E házasságnak idejében teremtette meg a Responsiot, második matematikai remekét és szerkesztette az emberiség erkölcsi fel-emelését célzó Üdvtanát. Semmiesetre sem jelentett hát e kapcsolat teljes lezülést János életében.

Bolyai Jánosnak ezen csak Isten előtt kötött házasságát azonban a rágalom feketére festette és Tabéry e rágalmak fonalán indul regényében. A sötét élet magyarázatául Jánosra az idegbeli abnormalitás enyhítő körülményét próbálta ráborítani. Főlölesleges motiválás: úgy történeti, lélektani, mint legfőképpen művészi és örökigazságbeli szempontokból.

Mert Jánosnak, csakúgy mint Farkasnak tragikuma elég, ha csak egyrészben fakad a lelkiekből és fakad az bőven a történelem szerint is: Farkas a gyámszalanságig naiv volt és János összeférhetetlenül szilaj, meggondolatlan, hozzá egy súlyosan lelkibeteg anyának gyermeke.

A tragikum másik tényezője úgyszintén a környezetben rejlik. Abban a faktorban, amelyet Tabéry Bolyai Farkassal kapcsolatban ki is használ, Jánosnál azonban jórészt szem előtt vészit: „Átkozott föld volt ez, (Erdély) tagadója annak, hogy a gondolat független a tértől”. Ugyanaz a panasz ez, amely Erdélyt hideg égőnek nevezte és egy azzal, amely Áprily Lajossal Erdélyt a névtelenek Termopylae-jának aposztrófáltatta.

A Bolyai tragédia az erdélyi magyar intellektuel tragédiája. „Párisban . . . édigért volna az eszme, Vásárhelyen ugyanakkor a kotuból sem látszhatott ki”. Ez a regény magva, a legnagyobb kérdés, amely minket, akik ma itt tisztán a szellem fegyvereire utaltattunk, utolsó atomunkig izgat.

Ez a hozzánk oly rokon probléma részleteiben olykor illogikus, de egészében rendkívül érdekes mesében terül ki elibénk. Különösen ki kell emelnünk a szerző drámai erejét és szerkesztő képességét az egyes összetartozó történés-fejezetek belső megkomponálásában. Tabéry nem mesél, hanem megjelenít, az igazi drámaíró lüktet hevesen az ő scénaiban és szinte szétveti az epika puha szövevényeit.

Korfestése korhangulat-rögzítés. – Szinte szót se veszteget az epikai jellemzésre és emberei mégis szétlehelik maguk körül a korszerűséget. Sötét, csak itt-ott világított éjszakának látjuk az ő regényén át a Bolyaiak korát, környezetét; Bécs és Lemberg ünnepein pedig érezzük, hogy e fény milliók mécsesének szegényesével van összelopva.

Tabéry nyelve nem egészen kész még. Bámulatosan finom eltalálások, eredetiségek mellett érezni, hogy józanul kalapálta ki fordulatait. Pompás szólásaiban is az ész gyullad ki nála. Tárgyban, jellemzésben, nyelvben bizonyos férfiúi ridegség jellemzi őt általában. Érdeklődése határozottan az intellektuális dolgoké és e regényben bő alkalma nyílt az elvont dolgoknak szemléltető feldolgozására. A paralellák elmélete majdnem jelképévé szövődik Anna, Farkas és János kapcsolatának.

Végso benyomásunk, mely a regény nyomán fakad, az az érzés, hogy Tabérynak sikerült itt felmutatni teljes fényében a művész legfőbb javát: az eredeti egyéniséget, melyet a szomszédolás csak biztosabbá, önérzetesebbé és elhatároltabbá tesz a maga erejében. Tabéry nem sántikál sem a modernnek jelszavainak már tágrataposva hátrahagyott nyomdokaiban, sem nem menekül anyaszoknyába fogózó gyermekként a múltak hagyományaihoz. Tabéry Géza már találkozott saját magával.

Lelki adatottságaihoz járulnak komoly tanulmányai, nagy elmélyülése a problémában, becsületes izzadása a kivitelért. Mindez feljogosít arra, hogy le merjük írni Tabéryról: ímé a hibáit érdemeivel lebíró vérbeli íróember.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE 1926. szeptember

Dr. Borbély István

TABÉRY GÉZA LEGÚJABB REGÉNYE.

Szarvasbika. Regény, Budapest,

1925. Az Athenaeum r.-t. kiadása.

Végre egy erdélyi regény, amelyik nem szorul a bírálónak elnéző jóakarátára, mert kibírja a legerősebb kritikát. A Szarvasbika nem bátoratlan irodalmi kísérletezés, hanem egy nagytehetségű művészléknek erős alkotása. Tabéry Géza e könyvével az erdélyi magyar regényírók élére került, tiszteletre méltó helyre egy szép névsorban olyan időben, amikor az irodalommal való foglalkozás nem pusztán szórakozás, hanem egy nemzet történeti kultúrájának s ezáltal magának a Romániába szakadt magyarság magyar közműveltségének fenntartása és továbbfejlesztése. Itt ma minden magyarul leírt szó történeti jelentőségű: vagy épít, vagy rombol. Ebben az irodalommal való foglalkozásban lenni vezér, – olyan megtiszteltetés, amely nagyon szép dolog, de egyszersmind sok mindenre is kötelez.

A Szarvasbika mint regény főképpen érdekes. Meséje a figyelmet s az érdeklődést annyira le tudja kötni, hogy a kötetet muszáj egyfolytában végigolvasni. Nincs benne semmi terjengősség. Noha igazán sok alkalom kínálkozott volna színes leírásokra, meg lélektani fejtegetésekre, Tabéry nem élt velük. Csupa cselekvés, csupa dráma ez a regény; olyan, mint valamely izgatón mozidarab.

Meséje röviden az, hogy Bolyai Farkas, a nagy tudós, szerelmes volt a szép Teleki Annába, aki a kolozsvári bálon egy őrizetlen pillanatban azt tanácsolta neki: szökjenek meg együtt Erdélyből messzi Németországba, ott majd boldogan fognak élni. Hanem a nagy tudós Bolyai gyáva gavallér volt; a jó tanácsot nem fogadta meg, inkább visszament Marosvásárhelyre a tanári katedrára ábrándozni a geometriáról, meg – az elszalasztott boldogságról. Úgy látszik, Farkast nem a szerelmes nő bírása, hanem a kielégülésre vágyó szerelem gyötrő szenvedélye gyönyörködtette. Álmodozó tudós és gyáva gavallér volt, kit végzete egy forróvérű nő útjába sodort; s bár a boldogság neki ott egyszer önként felkínálkozott, – nem mert hozzányúlani.

A szintén szerelmes Teleki Annának így megbántott büszkesége különös módon vett elégtételt: magába bolondította a gyáva Bolyai Farkasnak délceg fiát, Jánost, azért, hogy az apát a fiára való szerelmi féltékenységgel gyötörje meg. Az apának gyávaságát Anna a fiú szerelmi sikerével akarta kigúnyolni. Valóban izgatón érdekes az a mód, ahogyan Tabéry e romantikus bosszút végrehajtatta. Teleki

Anna célt ért, – s most már ő, a szép asszony, nemcsak az apának, hanem a fiúnak is végzete lett. Ezentúl mint a geometriában két párhuzamos vonal, úgy törtetett egy irányban előre Bolyai Farkas és Bolyai János. Ugyanegy szenvedély hajtotta őket. Vajon ez az egy irányban törtető két férfi fog-e valaha találkozni? Vajon találkozhat két párhuzamos vonal?

Ez a regény meséjének főkérdése.

A két párhuzamos, az apa és a fiú, egyszer csakugyan találkozott. Teleki Anna hozta őket össze. Véres párbajt vívtak, melyben az apa legyőzte és súlyosan megsebesítette fiát. Hanem e találkozást Teleki Anna nem élte túl. Míg a szerelemnek e két tudós bolondja egymás életére tört, azalatt Teleki Anna szép csöndben kiszenvedett. Mikor ez a két tönkretett élet leszámolt egymással, az, aki tragédiájukat okozta, a nő, már nem volt az élők sorában.

Anna halálával a regény is befejeződött. Mi mondanivalója is lehetett volna még Tabérynak, minek utána szinte matematikai pontossággal bebizonyította, hogy *a férfi sorsa a nő ... ?*

*

Tabéry naturalista művész. Regényében nincs semmi, ami ne a valóság, ne a lehetséges benyomásait tenné. Epizódalakjai épp oly élethűek, mint főszereplői. De azért ez a föltétlen élethűsége törekvés nem teszi közönséges munkává a Szarvasbikát. Van valami diszkrét tartózkodás Tabéry művészetében, ami jól esik a művelt olvasónak, mert kiérezheti belőle, hogy Tabéry a jóízűről semmiféle érdekesen piszkos, de különben természetes jelenet kedvéért nem hajlandó megfélemezni. Van e regénynek egy jelenete, az a bizonyos nagyváradi éjszaka, amelyen Teleki Anna Bolyai Jánosnak szeretője lett. E jelenet emlékeztet Maupassant *Egy élet* c. regényében a házaselet első éjszakájának leírására, amit különben Erdős Renée is sokszor elbeszél, legszínesebben *A nagy sikoly*-ban. Ez az erotikus téma föltétlenül kényes. Elég egy ügyetlen szó, vagy egy durva gondolat ahhoz, hogy pornográfia legyen az írásból. Tabéry a Szarvasbiká-ban derekasan megbirkózott e nehéz művészi feladattal. Regényének erről szóló része (85–87 l.) valóban remek munka.

De nem az efféle alkalmi virtuskodásban látom én Tabéry művészetének igazi realizmusát, hanem a főalakok megrajzolásában. Ahogyan Tabéry egy egész emberéletet, egy egész egyéniséget meglát és megláttat, az nála az igazi művészet. Ott van például Farkas, az apa. Milyen szoborszerűen befejezett jellem! Vagy ott van Anna, ez az örök asszony, aki szerelmével végzete lett az apának s a fiúnak. Jókai, arra tanított meg, hogy a nő – ideál, eszménye a törekvő életnek. Molnár Ferenc viszont azt bizonygatja, hogy a nő a férfinak ősellensége, aki csak azért van teremtvé, hogy legyen aki minden férfit megrontson. Tabérynek Annája félig ideál, félig ősellenség: mindkét tudóban fölkelti az ambíciót, de aztán azt továbbvezetni már nem tudja. Anna a szenvedély lángolásában gyönyörködik s neki mindegy, hogy e szenvedély a tudománynak vagy pedig a szerelemnek lángolása, aminthogy az is mindegy: megél-e, vagy pedig elhamvad a lángolásban áldozata. Teleki Anna olyan, mint Madách Évája: meglehet halni érte, vagy lehet félni tőle, de közömbös lenni iránta nem lehet. Ki elég szerencsés nem állani útjába, az sohasem tudja meg, hogy ki ez a nő; de aki egyszer kóstolta csókját, ölelte, s belebágyadt szemének fénylő tekintetébe, az még akkor sem sajnálja egy öleléséért, egy csókjáért odaadni életét, ha az az élet történetesen egy Bolyai élete. Teleki Anna nem ördög, nem is angyal, csak – nő; s éppen ez végzete.

Valamennyi szereplő között legnagyobb és legnagyobbat Bolyai János alakja. Engem valósággal megdöbbentett az a mély életlátás, ami ezt Tabérynak inspirálta. Nem Bolyai zsenialitásának pompás megrajzolása itt a legfőbb művészet. Ha én embercsodákat akarok látni, akkor Jókait olvasom. Jókait e téren eddigelé még senki nem múlta felül. Tabéry művészetében itt más. János valóságos futóbolond, aki nem tud sokáig egy helyben maradni, nem tud sokáig egyforma kedélyű lenni s nem tud egy dologgal kitartással foglalkozni. Mint mérnökkari katonatiszt bejárta az osztrák-magyar-monarchiát, egyik helyen mérnökgenie, másik helyen hegedűvirtuóz, harmadik helyen mestervívó. Tehát igazi Jókai regényhős. Hanem jelleme nem nyugodott szilárd alapokon. Roppantul önérzetes volt, ölni kész a legkisebb megbántásra. De ha szerelemről volt szó, akkor egy percnyi örömet a legdurvább megaláztatást is szívesen elviselte. Nem mindig szeretett, de ha rájött a düh, akkor nem volt válogató. Amilyen nagy tudós, épp olyan erőteljes puhány, ha vére ingerelte. Ennek a Bolyai Jánosnak elképzelése és megrajzolása a modern magyar szépirodalomnak egyik bravúrja. Aki erre képes volt, az minden elismerésünkre méltó.

Arról persze lehet vitatkozni, hogy vajon a mese mindvégig jól van kigondolva? Én például teljesen elhibázottnak tartom az egész regényre döntő jelentőségű nagyváradi éjszaka ötletét, mely egyébként nagy írói rutinnal van megírva s amelynek az volna művészi célja, hogy fölkeltse Jánosban a többé soha ki nem alvó szerelmi vágyat. Ennek az egész epizódnak beszövése a regénybe egy nagy tévedés, mert – én legalább – teljes határozottsággal hiszem, hogy egy nő nem azzal ébreszt igazi szerelmi vágyat

önmaga iránt, hogy időnap előtt megadja magát a férfinak. A kiélvezett gyönyör a gyönyörűségnek végét szokta jelenteni. Épen ezért tisztán művészi szempontból is jobban tette volna Tabéry, ha az egész nagyváradi kalandot mint az egész regénynek legfontosabb eseményét más epizóddal pótolja, amely nem ilyen különködés, vagy amint Berde Mária helyesen mondotta: nem freudizmus, hanem valami egészen természetes emberi tény.

*

Itt azonban álljunk meg egy kissé s beszéljünk egy olyan dologról is, amiről a fentiekben szándékosan hallgattam; arról, hogy azok a regényhősök, akiket Tabéry annyi élethűséggel, annyira határozott művészettel rajzolt, nemcsak költői figurák, hanem egyszersmind történeti szereplők is, kiknek életkörülményeit hiteles okmányokból meglehetősen részletes pontossággal ismerjük. A *Szarvasbika* nem egyszerűen csak regény, hanem történeti regény; a Bolyaiak, meg Teleki Anna sorsa történelmi valóság. Az tehát az eddig figyelmen kívül hagyott kérdés: vajon hogyan viszonylik Tabéry munkája a történeti igazsághoz?

E kérdés először csak úgy általánosságban is érdekes, mert tudjuk, hogy a történeti regénynek művészi problémáját a szépirodalomnak eddigelé még nem sikerült teljes határozottsággal földerítenie. A tényállás itt az, hogy ha a történeti regény túlerősen ragaszkodik a történeti hitelességhez, akkor megszűnik szépirodalom lenni; viszont ha teljesen szabadon bánik a valótényekkel, akkor meg nem igényelheti a történeti regény elnevezést. A hiteles valóság s a teljesen szabad költői elképzelés között kell lennie egy aranyközépútnak, amelyen a történeti regényíró járhat. Azt kell tehát most megnéznünk, hogy ezen az úton járt-e Tabéry, vagy pedig – bárminő okból, de – letért arról? A történeti hitelesség kérdése azonban egészen közletről is érdekel minket, mert akikről e regényben szó van, nem egyszerűen akárki emberek, hanem a magyar géniusznak örök időkre halhatatlan büszkeségei. Az tehát a kérdés: vajon Tabéry elég tisztelettel viseltetett a Bolyaiak, meg Teleki Anna hiteles emlékezete iránt, vagy pedig a művészi hatás kedvéért meghamisította a múltat?

Itt sajnálattal kell megállapítanom, hogy a *Szarvasbika* a hiteles valóságtól nagyon eltért. Nem azért, mert a történelmi tényeket összevonta s száz apró epizód helyett csak egyet mondott el, de azt aztán úgy, hogy abban az egyben mind a száz visszatükröződött. Tabéry sokkal jobban értette művészetét, sem hogy alkotástechnikai dolgokban tévedett volna. Ő egyéb dolgokban tévedett. Ha az ember a *Szarvasbika* után (vagy előtt, az mindegy) elolvassa Bedőházy Jánosnak *A két Bolyai* c. monográfiáját, majd pedig Stäckel Pálnak a M. Tud. Akadémia kiadásában (és Rados Ignác fordításában) megjelent Bolyai-életrajzeit, kénytelen megállapítani, hogy az igazi Bolyaiak életét Tabéry csak nagy általánosságokban, tehát csupán külsőségekben s ott is felületesen figyelte meg, lényegileg azonban feltűnően félreértette; Teleki Anna sorsát és jellemét pedig eleitől végig meghamisította. Tabéry regénye alapján azt kellene hinnünk, hogy mind a két Bolyai egész életén át minden egyéb fölött első sorban a szerelem bolondja volt, míg a valóság az, hogy asszonnyal ugyan mindkettőjüknek volt baja elég, de alapjában véve – s egy egész élet alapjellmének megállapításakor ez a fontos – nem a szerelemnek, hanem a tudománynak voltak fanatikusai.

Én szívesen elhiszem, hogy úgy, ahogyan a regény meg van írva, az összes szereplők pompás költői alakok, de ép oly határozottsággal állítom, hogy e költői alakoknak a történelmi valósághoz alig van valami közük. Tabérynak történelmi szempontból az volt legnagyobb tévedése, hogy a Bolyaiak egyéni élettragikumát Teleki Anna iránti végzetes szerelmükkel magyarázta. Tekintsünk egyelőre el attól, hogy a valóságban Teleki Annába Bolyai Farkas nem nagyon lehetett, János pedig nem volt szerelmes; s nézzük a kérdést egészen más szempontból. A megmagyarázandó tényállás itt ez: volt az 1800-as évszázad első felében Marosvásárhelyen két tudós, akik geometriai ismereteikkel felülmúlták az akkori idők bármelyik szaktudósát. Ez a két tudós hiába próbált Erdélyből külföldre kijutni és ott, a tudományok valamelyik egyetemén városában elhelyezkedni; – itthon kellett maradniuk. Itthon pedig minden ellensége volt szárnyalni vágyó tudós lelküknek. A két Bolyai végül is törött szárnyakkal megadta magát sorsának. Fényes reményekkel megindult életük derékban kettétörve nem úgy fejeződött be, ahogyan megkezdődött. Farkasból melankolikus szótlan öreg lett; János pedig világkerülő, mindennel elégedetlen, összeférhetetlen, ideges félbolondná vált. Az ilyen életsors Erdélyben nem ritka. A különbség a két Bolyai élete s a tipikusan erdélyi magyar sors között nem itt keresendő, hanem abban, hogy letérésük előtt a Bolyaiak megalkothatták életüknek főművét, míg mások rendesen főművüknek megalkotása előtt törnek össze. A Bolyaiak sorsa a tipikusan erdélyi magyar sorshoz képest diadalmas életnek mondható.

Ha már most e két Bolyai ilyen élettörténetének tragikumát kellene meghatároznom, én a fentiek megfontolása után azt mondanám, hogy a Bolyaiak életének tragikuma nem a ki nem elégített szerelmi vágy volt (mint Tabéry gondolta), hanem a mindentudás szivárványhídja után való szaladás. Az apa is, de még inkább a fiú saját zsenialitásának lett örültje.

Valami csodálatos változás volt a Bolyaiak életében. Bolyai Farkas, az apa, előbb költő akart lenni s drámákat írt; majd szakítva a poézissel, egészen geometriai tanulmányokra adta magát s sok más munkája mellett megírta a *Tentament*.

Még érdekesebb János sorsának változása. Elég fiatalon, 28–30 éves korában megírta híres *Appendixét*, aztán forrongó lelke egész haláláig üzte, hajtotta. Nyugtalansága hasonlított Petőfi sorsának nyugtalanságához. Hanem e nyugtalanság – mit talán nem is ok nélkül lehetne egy teremteni vágyó lélek alkotáselőtti vajúdásának mondani – hiába kínoztta: még egy *Appendixet* megírni nem tudott. Olyan János nyugtalan élete, mint a kráter továbbforrongása az erupció után. S amikor maga is belátta, hogy a geometria terén már nagyot alkotni képtelen, megírta *Üdvtanát*, melyben azt próbálta megmagyarázni: miképpen lehetne az emberiség boldog. Hát nem különös, hogy éppen Bolyai János, az *Appendix* írója akarta megtanítani az embereket a boldogságra, ő, aki kortársai között talán a legboldogtalanabb volt?

Ilyennek látom én a Bolyaiak életének tragédiáját. Hogy ebbe a tragikus sorsba a szerelem is bejátszott, az tény, de döntő szerepe a szerelemnek itt nem lehetett. Van Herczeg Ferencnek egy gyönyörű novellája, címe: *Békák a kútban*. Arról van e novellában szó, hogy miként lett Kármán Józsefből, egy kiváló tehetségű s kitűnő diplomájú tanárból a kútban – Kölesházán – béka. Pedig minden képesség megvolt benne ahhoz, hogy nagy tudós, egyetemi tanár, akadémikus stb. legyen. De Kölesházának falusias társadalma („a kút”) kiölt belőle minden nagyméretű vágyat. Így lett belőle szabadon szárnyaló sas helyett „béka a kútban.” Valami ilyen kútba-esett-béka-sors volt Marosvásárhelyen a Bolyaiak sorsa is. Ha én regényt írnék a Bolyaiakról, ennek a kútba-esett-béka-sorsnak bemutatását tenném regényem vezetőtémájává s hiszem, hogy ezzel inkább eltalálnám a történeti igazságot.

Teleki Anna szereplése eleitől végig ellenkezik a valósággal. Ez a nő a valóságban nagyműveltségű asszony, híresen jó anya és szeplőtlenül tiszta igazi úri nő volt, aki azt a szerepet, amit Tabéry neki szánt, semmiért el nem fogadta volna. E bíráltnak amúgy is hosszúra nyúlt terjedelme nem engedi, hogy egyenként kimutassam, mennyire meghamisította itt Tabéry a hiteles történelmet. Elég, ha csak röviden annyit mondok: a regény Teleki Annája teljesen költött alak, akinek báró Kemény Simonnéhoz – ez volt a valóságban széki gróf Teleki Anna – semmi köze nincs.

*

S ha mindez így van, akkor kérdezni lehet: mi hát ez a mű? Én azt mondom: egy nagytehetségű írónak föltétlenül művészi munkája. Sőt hozzáteszem még azt is, hogy: pompás történeti regény, amelyben egy korszak s abban néhány ember élete remekül van meg rajzolva. Csak éppen egy kis változtatást kellett volna tenni rajta, de ezt aztán okvetlenül meg kellett volna tenni: az összes szereplők igazi nevét más nevekkal helyettesíteni. Ez a kis változtatás egyszerre mindent jóvá tett volna, – s azonfelül meg lett volna mentve a kegyelet is, ami így bizony súlyos csorbát szenvedett.

Nagyváradai Napló, 1926, június 19.

Egy koporsószeg és egy szemfedélfoszlány védik az erdélyi magyar irodalmat az eltemetés ellen.

Két tény áll egymással szemben. Az (egyik: Pintér Jenő budapesti akadémikus és műkritikus a „Budapesti Hírlap” egyik legutóbbi számában éles kritikát írt az erdélyi magyar irodalom legnagyobb képességű művelőjének, Tabéry Géának „Szarvasbika” című regényéről. A pesti akadémikus kipróbált kurzus-stílusban nem is kritizált, hanem támadott. Támadott mindent, ami erdélyi, magyar és irodalom, mert az ő megállapítása szerint ez a magyar irodalom lerombolja mindazt» amit a magyar iskolák építenek. Pintér Jenő nem volt válogatós a jelzőkben. Perverznek, futurista dadogónak, erotikus ponyvaírónak nevezte Tabéry Gézát és végső konklúzióként ezt, a kurzusra jellemző megállapítást tette: inkább ne legyen Erdélyben irodalom, mint hogy olyan irodalom legyen, amilyet Tabéryék csinálnak.

A másik tény: Marosvásárhelyen, a református kollégiumban irodalmi estély volt, amelyen részt vett Tabéry Géza is. Tabéry regénye, illetve a Bolyaiak élete, a legszorosabb szálakkal láncolódik Marosvásárhelyhez és a környékbeli mágnás családokhoz. A regény minden mondata tehát a marosvásárhelyi főúri famíliákat, a Telekyeket, Keményeket érinti a legközelebről. Az irodalmi estélyen, ott a református kollégium dísztermében, az erdélyi mágnások tüntető elismeréssel tapsoltak Tabéry

Gázának, aki rövid, de klasszikus bevezető beszédében utasította vissza Pintér Jenő illetéktelen beavatkozását az erdélyi magyar irodalomba.

A két tény egymással szembeállítani is elegendő volna, hogy belőlük a helyes következtetést levonjuk.

Budapesten a Pintér Jenők nem sokat törődnek velünk, elszakított magyarokkal. Élik a maguk életét és megelégednek azzal, ha szűk társaságukban kitombolhatják magukat. Gondolataik a kurzus szűk korlátai között mozognak, szemük nem keresi a távolban önmagáért harcoló testvéreket, nem is igyekeznek megismerni életünket, nyolc év alatt kialakult célkitűzéseinket, távol állanak küzdelmeinktől, vágyainktól és jövőbe ringató álmainktól, nem ismernek és nem is szeretnek bennünket. Nem csak most, sohasem. A szabadabban gondolkodó Erdély mindig távol állott azoktól a szürke emberektől, akik semmi egyébre sem voltak jók, csak arra, hogy egy ország gúnyjának célpontjai legyenek. Mit várhatnánk tőlük most, amikor mindenki megérezte már az új áramlatok frissítő hidegét, csak ők nem, akik kényelmesen ülnek a százéves piszoktól langyos fürdőben. Mit várhatnánk tőlük, mint erkölcsi prédikációt és kifakadást a perverzitás, az erotika ellen, tőlük, akiknek mintaképe Cecil néni, a legmegdöbbentőbb botránypör főhősnője volt.

Pintér Jenő Budapesten ne avatkozzék az erdélyi magyar irodalomba! Ezt üzeni az erdélyi magvarság a marosvásárhelyi irodalmi estélyről. Tudják itt a magyar írók, hogy a vallásszabadságok földjéből milyen virágok nőhetnek. Es ezek a virágok – hála a magyarok gondviselő istenének szaporán nőnek, színesednek és illatoznak. Csokorra való van már belőlük, díszes csokorra való, olyan, amilyenről Pintér Jenő még álmodni sem mer...

*

Tabéry Géza marosvásárhelyi felolvasása a legőszintébb elragadtatást váltotta ki a hallgatóságból. A megye szellemi előkelősége ünnepelte az író, akit mi, erdélyiek meg tudunk becsülni. Az elismerésnek megható jelét adta Paál Gusztáv, református kollégiumi tanár, aki Bolyai Farkas koporsójának egy szegét, szemfedőjének egy foszlányát ajándékozta Tabéry Gézának a következő levél kíséretében:

„A marosvásárhelyi református kollégium új épületének 1910. évi ünnepélyes felavatása keretében eszközöltük Bolyai Farkas és Bolyai János hamvainak exhumálását és egy közös sírba való elhelyezését. Mint az exhumáló bizottság egyik tagja Bolyai Farkas koporsójából egy szeget és szemfedőjéből egy foszlányt vettem magamhoz emlékül a bizottság többi tagjainak tudtával és beleegyezésével. Tisztelettel arra kérem igen tisztelt Szerkesztő urat, hogy ezeket az ereklyetárgyakat nagyrabecsülésem jeléül emlékebe elfogadni méltóztassék.

– Az ereklyéket ehhez a levélhez csatolom, azoknak eredetét és valódiságát becsület szavammal igazolom és bizonyítom.

Szerkesztő urnak írói művészete iránti őszinte nagyrabecsüléssel maradok
Marosvásárhely 1926. június 17.

Paál Gusztáv
ref. koll. tanár

Úgy tudjuk, hogy Pintér Jenő is tanár. Az előbb két tényt állítottunk egymással szembe, most pedig álljon szembe egymással két magyar tanár: Paál Gusztáv marosvásárhelyi református kollégiumi tanár és Pintér Jenő akadémikus, budapesti tanár.

(h. 1)

Pásztortűz, 1926, 14. sz.

Egy „felháborító” kritika.

Pintér Jenő nemrégiben megbírálta Tabéry Géza „Szarvasbika” c. regényét. Bírálata a Budapesti Hírlap és az Irodalomtörténet c. folyóirat hasábjain jelent meg. Néhány erdélyi lap méltatlankodva tárgyalta Pintér Jenő beleszólását az erdélyi irodalomba s irányzatosan kiélezte azt, hogy a nevezett kritikus halált kiáltott az erdélyi irodalomra. A Pesti Napló meg az írta, hogy Pintér Jenő bírálata tiltakozó felháborodást váltott ki az erdélyi közönségből.

Senki kétségbe nem vonhatja, hogy bárkinek jogában van megbírálni az erdélyi könyveket és a felháborodás jogát sem lehet elvitatni senkitől, ha indító okot érez erre és a jó ízlést nem sérti meg. Azonban ahhoz senkinek joga nincs, hogy távol álló értelmet magyarázzon a szavakba s éket verjen a lelkek közé.

Az erdélyi közönség annál kevésbé van felháborodva, mert Pintér Jenő bírálatát nem is olvasta. Ezért lapunk több olvasójának kívánságára alább szó szerint közöljük a szóban forgó kritikát, egyéni tetszésére bízva mindenkinek, hogy milyen véleményt formál magának a kérdéses ügyről.

Pintér Jenő bírálata Tabéry Géza „Szarvasbika” c. regényéről.

Erdélyi író regénye s bizonyára érdemes regény, mikor itt is akad rá kiadó, Budapesten, ahol annyi szép és komoly munka hever kéziratban.

Erdélyi levegő! Romlatlan magyarság, erő és tisztaság. A Heltai Gáspárok, Dávid Ferencek, Apáczai Csere Jánosok, Mikes Kelemenek, Baróti Szabó Dávidok, Jósika Miklósook. Kemény Zsigmondok és Gyulai Pálok feledhetetlen világa. A regénynek nemcsak szerzője, hanem témája is erdélyi: a két Bolyai tragikus élete. Olyan téma ez, hogy egy közepes tehetségű elbeszélő is pompás hatást érhet el vele ha az íróművészet megbecsülésével és némi komoly elmélyedéssel fog kidolgozásához. Amint-hogy ennek a regénynek is van egy szép részlete: a szarvasbika halála. A szarvasbika betéved egy kastély üvegcsarnokába és ott halálra sebzi magát. Sorsa Bolyai János szomorú életének jelképe.

E regény megjelenését a hírlapi kritika egyöntetű dicsérete követte, ami a legjobb ajánlólevél a könyveket vásárló közönség számára. A kritikák egy része természetesen csak a kiadvállalat hirdetésének átírásából állott, de voltak olyanok is, akik átfutották a könyvet s így írták meg elismerő soraikat. A jóindulat elsősorban bizonyára az Erdélyben élő írónak szólt, de szólt a Bolyai-témának is. Mindenesetre magasra fokozta az elismerés mértékét az a beteg érzéki levegő is, mely a mocsarak gőze gyanánt nehezedik erre a regényre.

Valóságos erotikus történeti ponyva ez a regény: a Bolyaiak és a Telekiek megalázása. Amint valójában nincs védelem manapság a becsület támadói ellen, úgy nincs magyar törvény, mely lesújtana azokra, akik a nemzet múltjának kiválóságait perverz képzelettel szennyeznek be. Hiszen igaz, bajos ilyesmire törvényt hozni, de az ember lelkéből önkénytelenül kiszakad az ilyen sóhajlás, mikor látja, hogy magukat íróknak és művészeknek nevező egyének mit nem merészelnek az írói és művészi szabadság kalóz zászlója alatt. A gyújtogatókat – ha mindjárt eszelős gyermekek vagy lelki kényszerből üldözött szerencsétlenek is – biztos helyre zárják, a lelkek rombolói azonban szabadon gyilkolnak.

Egyik aljas szerelmi helyzet a másik után s mindez a két Bolyai alakjához s a nők közül főképen báró Kemény Simonné gróf Teleki Anna személyéhez fűzve. Szemérmetlen képek, förtelmes viszonyok. A pornográf kéjelgés mellett a történeti érzék teljes hiánya, az emberismeret siralmas egyoldalúsága. A két Bolyai tragikumából semmit sem érzünk, a leghálásabb jelenetek – így Bolyai János párbajszorozata – a riport technikájával peregnék le a szerző tolla alatt, szenny azonban van bővével. A stílus pedig, ez a dekadens-futurista erőlködés, az a már Pesten is nevetségbe fulladó badar zagyvaság – mit mondjunk erről a stílusról?

Életek íze málladozott garatban, ingerelte a szájpadról bolthajtásait s a nyelv érzékeny pádimentumát.

Vértelen szájszögletén törötten buggyantak ki a mániás igék, hogy benne tehén-istennében, kis barna tehénben most sarjadzik nagy barna ökör s mire szörnyű bikává szüli magzatát, el is enyésznek forró kéntavakban.

Lehetetlenség volna hinni, hogy e két zseni képes volna a szörnyűségekre, amiket előtte a francia az imént vakmerő nemi képzelgések sötéttáblájára felvázlatozott.

Titokrepesztő golyószemei odalótték, hangosan pörölyöző szíve odakovácsolta, örvénylő füle oda-facsarta lábujjhegyes kíváncsiságát az átkozott ajtó félfájához.

Az empire nagyvonalúbb, parvenü egyszerűségét inkább kismellű szüzek juttatták szóhoz, akik úgy találták, hogy érvényesülésük az elomló selyemnek közvetlen melle alatt kötését kívánja meg.

A pubertás kínos érzékenységevel nem első ízben eszmélt útközben titokzatos összefüggésre Keményné és a szolga között.

Végzetes uszályként vitte magával oda is megbokrosodott problémáját.

Csak nő nem akadt sehol a környéken, akinek szűz képzelgéseit cibálta volna százezer ízre a viharfertos Bolyai vér.

Eldöntötte magában, hogy belterjes társadalmi élet kiélésére lesz szüksége addig a napig, amíg a Kaiser parancsa tovább nem helyezi innen is.

Csak egy generáció messzeségében izzott még az arcpirító aljasság, hogy osztályelőnyök reményében a nemesség saját hazáját adta el.

Élveteg kiuzsorázásával az ígérkező jó előtti pillanatoknak, örvényezte érzékeibe a férfi az elomlott asszony szépségét s bujaságba mártakozó környezetét.

Egy távoli bitón haldokló fény fetrengett, tusázott ismeretlenül. A holtasszony mell hold is kibukott gyászrongyaiból. Képletek, számok, szavak gyürköztek szellemidéző emberi vággyal a gondolataiba részegült főhadnagy előtt. Asszony, asszony kellett volna most, terhelt asszonyember, akár hajadon,

csak értse galoppozó gondolatait. Okos liliomállat, amelyet a föld még nem virágozott, finnyás észlány, fölényes, válogatós, szent, akit egyetlen szóval halálra sértene:

– Dög!

Elmélkedhetnénk most arról, hogy lehet-e így írni a magyar klasszikusok stílusmentő emberöltői után; felvethetnők a kérdést, hogy akad-e az erdélyi szászok vagy románok között olyan író, aki hasonló tartalmú és nyelvű könyvet ír s akit a szász és román kritika ezért lelkesen megdicsér. Mi azt hisszük, nem akad. Az ilyen vérbajos irodalommal csak a mi íróink táplálják nemzetünk szerencsétlen ifjúságát. Ezért mondhatta Goga Oktávián már 1913-ban, hogy a magyar nemzeti irodalom tulajdonképpen megszűnt s helyet adott – az új magyar lélek tükörképeként – egy új irodalomnak. Elveszték – úgymond ő – Jókai Mór romantikus típusai és Kemény Zsigmond nyakas, nehézkes, büszke nemesei; a régi hősokeket másokkal helyettesítették. A túlzott individualizmusnak hánykolódásai, brutális cinizmus és eddig ismeretlen frivolitások kértek szót a mai magyar irodalmi alkotásokban. De vigyázniok kell a magyaroknak! Ahol nem tudják, hogy a nyelv még nem teszi magyarrá az irodalmi alkotást, ott a veszedelem halálos.

Más nemzet tanul és nem feled. Mi azok közé tartozunk, akik semmit sem tanulunk és mindent elfeledünk. A gáton átszivárog a víz, azután előnt az áradás, mi pedig állunk közömbösen, míg egyszer csak örökre ellep mindent a vízözön.

Egykor úgy volt, hogy amit nem adott meg tanítványainak az iskola, azt helyrehozta az irodalom. Ma úgy van, hogy amit mi éjjeli és nappali erőfeszítésekkel megteremtünk, azt lerombolja az irodalom.

Kibirja-e Erdély a maga ultramodern szellemi fáklyavivőit? Ha nagylelkű a sors: idővel talán kiheveri őket. Egy azonban bizonyos. Inkább ne legyen erdélyi magyar irodalom, semhogy ez legyen az erdélyi magyar irodalom.

Erdélyi Napló, 1926. január 17.

Tudomány és Haladás címen természettudományi folyóirat indult Erdélyben, Marosvásárhelyen, Bürger Dezső és dr. Lóni Oszkár szerkesztésében. Minden elismerésünk illesse már a megindítás eszméjét is. A természettudományos nevelés elsőrangú emberiségi érdek. A háború félbeszakította a természettudományokat népszerűsítő egyesületek működését, így a Budapesten kiadott „Természettudományi Közlöny” sem juthat már hozzánk. Pedig Erdélyben és különösen Nagyváradon sok tagja volt a Természettudományi Társaságnak és sok buzgó olvasója a közlönynek. Most ezt a hézagot Bolyai János és Farkas pátriájában, a régi kultúrcentrumban, Marosvásárhelyen pótolják. Bürger Albert nagyiparos a mecénása ennek a vállalkozásnak, amely oly kiváló munkatársakat is sorozott már megának, mint a mi kiváló dr. Silbermann Jenőnk, aki a folyóirat első számában már megkezdte működését A halmazállapot új elméletéről című érdekesítő és értékes cikkében.

A tartalmas folyóirat főbb rovatai: Tudományos és népszerű cikkek és ismertetések, apró közlemények, igen érdekes mindennapi problémákról, hozzászólások, statisztikai ismertetések különféle rovata, tudományos újdonságok és levelezés, mely utóbbi rovatban az érdeklődő olvasók szakszerű felvilágosításokat nyernek. A folyóirat előfizetési ára: 1 évre 400 lei, egyes szám ára 40 lei. Megrendelhető Marosvásárhely Str. Călărășilor 42 sz. a. A folyóirat ismertetésére még visszatérünk, indítványozni fogjuk erdélyi természettudományi társaság alakítását az eszme tovább propagálására.

Ellenzék, 1928. július 2.

Tabéry Géza: A döntetlen erdélyi szobor

Július negyedikén kezdődik Kemény János báró marosvécsi várkastélyában az erdélyi írók idejének összejövele. Az asztalhoz hívó gongütés elhangzott: – a meghívókat s a vécsi konferencia programját a napokban küldötte szét az *Erdélyi Helikon*.

A program első számaként még a vécsi érkezés estéjén szerepel a marosvásárhelyi Bolyai-szobor ügyének megbeszélése. Kemény Jánosnak egy régebbi szép elképzelése lép ezzel a programkezdéssel a megvalósulás ösvényére. A fiatal báró, – aki talán fel sem tűnnék, ha egy szép napon valamelyik felsőbb osztály iskolapadjaiba telepednék, – mint a kollégium gondnoka, de mint a lángelméjű Bolyaihoz fűződő családi tradíciók érzékeny letéteményese is, vélt kötelességet teljesíteni az erdélyi magyar kultúrával szemben, amikor arra határozta magát, hogy impériumváltás óta az első magyar szobrot emeli az erdélyi rög fölé.

Magától jövő és természetes mozdulat, hogy éppen Kemény János jár elől jó példával ötletben s a mai viszonyok között fejedelmi bőkezűségben a szoborakcióval. A Kemény család s a Bolyaiak tűnt relációjának ismerői előtt ez a nemes mozdulat szinte nem is hat meglepetésszerűleg. Kemény Simon bárónak Bolyai Farkas volt a mentora, amikor a tizennyolcadik század vége felé a műveltségsozomjas fiatal mágnás a göttingai egyetemre ment. Az út, a báróval együtt töltött egyetemi évek nyújtották az alkalmat, hogy Bolyai egy életre szóló barátságot kössön Gauss-szal, a híres matematikussal s egyben fiára, Bolyai Jánosra is kiható végzetességgel harapjon bele élete nagy problémájába, a párhuzamos vonalak elméletrevíziójába. Amikor pedig Bolyai és Kemény hazatértek, a marosvécsi báró halálát túlélő barátsággal gondoskodott a szegény vásárhelyi matematikusról, testamentumában hagyva meg feleségének, a boldog és tiszta emlékezetű Teleki Anna grófnőnek a Bolyaiak istápolását.

A nagy világproblémát, a párhuzamos vonalak euklidesi törvényének módosítását nem az apa, hanem a zsenialitással és beteg átörökléssel terhelt utód: Bolyai János oldotta meg. Hogy ez a munka a maga tragikus körülményeivel súlyosbítva mit jelentett, arra elég legyen felemlíteni hogy megoldásába a Bolyaiak előtt egy Newton, egy Clavius, egy Nasir Eddin bicskája is beletörött. És még valami kézzelfoghatóbbat! Az euklidesi tantétel revíziója nélkül a csillagászattal és imaginárius számítással egybekötött civilizáció távorról sem állana korunkban az elért fokon. Kissé fantasztikusan hangzó, ám annál következetesebben végigvezethető megokolással mondhatjuk, hogy Nobile tábornok miatt aligha agódhatott volna heteken át a jelen embere, Opel mérnök aligha tervezhetné rakétarepülőgépe útján az ember átlövését Európából Amerikába, ha a múlt század elején a paralella elmélet revíziója meg nem történik.

Akiknek tehát az *Erdélyi Helikon* lelkes főura szobrot emeltet: – az a két ember eltörölhetetlen érdemeket szerzett az emberiség előrehaladásában.

... Porlanak pedig immár a Bolyaiak csontjai mintegy hetven esztendeje a hanyagolt sírban a vásárhelyi reformátusok temetőjében. . .

Elmosódott alakjuk háromnegyed évszázad múlva az újjászülető erdélyi szellemiség szárnyain kívánczik élő emberek közé, Vásárhely legszebb csöndes uccájára, szembe a vén kollégiummal.

Márványból faragják, vagy bronzból öntik-e a nagy apa és fiú emlékművét, hogyan fogja a művész ábrázolni e két erdélyi világzsenit, egészen mellékes még e pillanatban. Az *ábrázoláson* túl magasabb kérdés, mit fognak *kifejezni* a szoborba örökített Bolyaiak?!

En azt hiszem, a világrelációba nőtt magyar szellemet. Azt a zsenialitást, mely földhözköötöttségének tragédiákban is édes körülményeinél fogva örökké magyar, de értékeinél fogva kizeng ez általános emberi gazdagodás magaslataira. A „Tentamen”, „Az Úr igaz tudománya”, az „Appendix” halhatatlan harminckét oldalának írói az emberiségnek voltak elsősorban pionírrai és mártírrai. Hiszen eltekintve a matematikától is, Bolyai János örüléshez közeledő végnapjaiban még a filozófiát is át akarta reformálni „Üdvtanában” s keserves éjszakákat töprengett át Domáldon s a Trébely-hegy alatt, miért kellett az emberiségnek különböző nyelvekre széttagolódnia?!

Mindent átfogó egyetemességében ez a két óriás mégis magyarnak, vergődő transzylván hősnek maradt fajtája érdekeinek védelmében. Egyiknek minden szép álma, amit odaszótt „nyelvünk csinosításának” viharvert eszmei törzse köré, fonnyadt el Döbrentey Gábor keze alatt azokban a napokban, amikor Döbrentey értetlensége a legtokéletesebb magyar színpadi művet, a Bánk-bánt is évtizedekre elkéslekedtette kivirágzásában.

Álltak Erdélyben magyar királyok, politikusok, hadvezérek szobrai, miket az idők túlfűtött elektromos atmoszférája ledöntött nem ugyan a lélek, csupán a kő piedesztáljáról. Ezeket a kőből és ércből való szobrokat visszahelyezni talán ma is megvalósíthatatlan, hívságos akarat lenne az erdélyi kisebbség részéről.

Mi, Románia szenvedő magyar néptöredéke, csak úgy nőhetünk messzemagasodva az örökké marasztó rög fölé, ha szellemünk gyökere a világi egyetemességébe szerteágazik. A mi szobraink csak úgy állhatnak meg minden idők szeleiben, ha betonfundamentum helyett élő gyökeret eresztenek minden nemzet mindenrangú, mindenosztályú fiaihoz. A mi szoborművünknek a világ élő fájának kell lennie, mely a föld alól mindenki értelmét felemeli az örök igazságig s mindenkinek szívéig elér.

Csak a nagy emberi szellem dönthetetlen. Ezért lesz a vásárhelyi két Bolyai szobra mindenképpen viharálló, akkor is, ha márványból faragják, akkor is, hogyha bronzba öntik, akármit ábrázolnak rajta a művész mintázó ujjai.

Brassói Lapok, 1935. január 13.

Bolyai Jánostól Bolyai Katicáig. Megelevenedett a Bolyai vízió...

[...]

1916-ban tűntek fel újra a Bolyai-utódok! Marosvásárhelyen, öreg, beteg pincér, aki fáradtan vonszolta magát egyik asztaltól a másikig, Bolyai János névre hallgatott. Ez volt a Bolyai Dénes gyermeke. Beteg testét és lelkét kenyérgondok izgatták, mert otthon négy gyermek várta mindennap a pincér kezetét. Olyan nehéz ezt összetápnálni, még akkor is, ha az irodalmat kedvelő urak több borravalót nyomnak annak a pincérnek a markába, aki sok-sok fejedelmi címnél dicsőbb magyar nevet visel...

Öt évvel ezelőtt meghalt, özvegye három kis fiúval és leánnyal maradt itt. Ez a leány volt Bolyai Katica.¹⁵ Akit most temetnek a közkórházból. Amint pincér lányához illik, mesterséget tanult Bolyai Katica. Varrónő volt és a nyakába szakadt a nincstelen pincér háztartásának a gondja. Reggeltől estig szaladt a „házakhoz” Katica. Előkelő úri házakhoz, amelyeknek asszonyai most meghatva beszélnek ügyességéről, szorgalmáról. „És milyen ízlése volt!...”

Hogy mit gondolhatott, amikor átsuhant a varrógép fölötti görnyedéstől fáradt háttal a Bolyai-utcan... a ház előtt, mely homlokzatán a Bolyai-ösök emléktábláját viseli... mit gondolt azokról, akiknek a ruháját varrja... Vagy gondolt-e néha a „Tentamen”-re. . . tudta-e, mit jelent az „Appendix”... erről nem beszél senki.

És én sem tudom. De tudom, hogy négy hónappal ezelőtt egy nap kimaradt a házakból és a nagyságos asszonyok kis, ijedt sikolyt hallattak, amikor aznap a rendőri híreket olvasták: Né! a Katica megmérgezte magát...

Bolyai Bolyai Katica, mint a többi varrólányok, akiknek nem volt világot átfogó zseni a dédnagyapjuk – marólúgot ivott.

Utána még négy hónapig vergődött emberfeletti kínokat, mintha neki is fizetni kellene a Bolyai-ösök zsenijéért. Neki, a vásárhelyi varrólánynak, akinek csak boltozatos homloka vallott arra, hogy Bolyai volt. Néha még felkelt az ágyból, dolgozni próbált, szaladt a kenyér után, ronsolt torokkal sutogta a legújabb fazonok nevét, ronsolt gyomorral fel-fel jajdult a varrógép mellett, míg egy nap újra visszatért a kórházi ágyra. A többi szegény betegek sorába.

Holnap temetik.

Asztalos Sándor

Ellenzék, 1940. április 7.

Barangolás a házsongárdi temetőben országrészünk egykori vezetőinek sírjainál. A temető kitűnő ismerőjének, Kelemen Lajos professzor előadásában nagy idők nagy emlékei elevenednek meg a halottak birodalmában.

[...] **Gróf Teleki Anna.** Véletlenségből lett regényhősnő egy erdélyi regényíró művében, aki nem ismerte ennek a valódi nagyasszonynak mintaszerű nemes életét. Így tette meg a két Bolyai vágytársának. Maga a hősnő valóban egész életében távol tartotta magát minden ilyen kalandtól. Mintaszerű feleség és családanya volt, aki maga készített gyermekei számára évekre beosztott nevelési munkatervet és a gondviselés azzal jutalmazta, hogy valóban kitűnő, értékes utódokat nevelt. A regénybe csak úgy került, mint Pilátus a Credóba. [...]

Ellenzék, 1940. október 20.

Rádióműsor, Budapest I.

Este 8.15: **Kolozsvári bál.** Színjáték egy felvonásban. Írta Tabéry Géza. Rendező: Barsi Ödön. Személyek: Bolyai – Sornlay Artúr; Anna – Titkos Ilona; Döbrentey – Földényi László; Teleki Ferenc – Harasztos Gusztáv; Teleki József – Thuróczy Gyula; Kendeffy – Bánóczi Dezső; Bánffy – Bókay Ferenc.

¹⁵ Bolyai Katalin (1903–1935) Bolyai János dédunokája volt. Katalin nagyapja Dénes (1837–1913), apja Farkas (1870–1929).

Iffjú Erdély, 1940. szeptember–október,

Amerikában is gondolnak ránk.

Ezt írják:

Augusztus 30-án mintha a nap is fényesebben ragyogott volna. Olvastam az újságban, hogy Erdélynek nagyobbik része ismét szerves része lesz a sokat szenvedett Magyarországnak. Erdélyben sohasem voltam. Rokonom sincs ott. És mégis messzi tengerentúlon boldoggá és mámorossá tett az a tudat, hogy Kolozsvár már nem Cluj. Mikor Clujt írtam a borítékra, mindig Kolozsvárt dobogott a szívem. Nem tudtam sohase elhinni azt, hogy Törökverő Hunyadi János, Igazságos Mátyás király, Kazinczy Ferenc, Bolyai Farkas, Bolyai János, Körösi Csoma Sándor, Mikes Kelemen, Arany János, Ady Endre és még sok más nagyjaink Romániában születtek. Mire e sorok KOLOZSVÁRra érnek, addigra újra háromszínű lobogót tűznek a magyar középületekre. Székelyország ódon, sok vihart látott templomaiban ismét szabadon szárnyal a magyar fohász... Székelyek, magyarok ma együtt örülnek, hátaltelt lélekkel ünnepelnek. Messzi idegenben szétszórva magyarok imádkoznak. A sok közül egy: Uram, áldj meg minden magyart; szeretetben, békességben hozd össze a földnek minden népét.

Keleti Újság, 1941. április 8.

Megkoszorúzták Bolyai János sírját a katonai műszaki akadémia vezetői. Tudósítónk jelenti: Csipkés Ernő ezredes és Ghéczy György százados, a katonai műszaki akadémia vezetői a marosvásárhelyi református kollégium tanári karának kíséretében vasárnap a református temetőben megkoszorúzták Bolyai János sírját. A katonai műszaki akadémia vezetői ezzel akarták kegyeletüket leróni a halhatatlan magyar tudós iránt, akiről az intézetet elnevezték. A sírnál Csipkés Ernő ezredes mondott hatásos alkalmi beszédet.

Keleti Újság, 1941. március 11.

A Jugoszláviában tartózkodó magyar írók megkoszorúzták Sándor király síremlékét. *Belgrád*, március 10. A Jugoszláviában időző magyar írók: Nyíró József, Bókay János, Szabó Lőrinc és Csuka Zoltán szombaton résztvettek a tiszteletükre rendezett irodalmi esten. Az irodalmi estély után díszvacsora volt a Jockey-klubban, ahol Popovics Milán, a Magyar-Jugoszláv Társaság alelnöke mondott nagyhatású szerb beszédet a két nép baráti közeledésének örömdetes fényéről. A beszédre Bókay János válaszolt. Vasárnap a magyar írók gépkocsin Oplenacba hajtottak, ahol koszorút helyeztek Sándor király sírjára. Délben a jugoszláv kultuszminisztérium az oplenaci nagyszállóban ebédet adott a magyar vendégek tiszteletére. Ez alkalommal Velmar Jankovics mondott üdvözlőbeszédet s arra Nyíró József válaszolt, Díszebéd után a magyar írók több látogatást tettek, majd délután 5 órakor visszatértek Belgrádba, ahol a Bolyai Farkasról elnevezett Iskolaszékház és a Tanítók Házát tekintették meg. Hétfőn délelőtt hagyták el Belgrádot.

Keleti Újság, 1941. november 9.

Két elhagyott sír.

Egy omladozó szín mögött besüppedt, jeltelen sírok között emelkedik egymás mellett két igénytelen, egyszerű kőoszlop. Halottak napján valaki egyszerű virágsokrot tett az oszlopok közé. Nem tudni, melyik oszlop tulajdonosának szánta, talán mind a kettőnek, így a magyar szellemnek hozta el tarka virágait ezen a napom. Egy a sok közül, ismeretlen magyar, aki gondol a nemzet nagyjaira, a lángelmékre is, halott poraikban. Valaki azt mondja, hogy látott egy feketekabátos, hajlott öregasszonyt, amint letette a virágsokrot, néhány percig lehajtott fővel állt és csendesen eltűnt a tömegben.

A magyar szellem két hatalmas alakjának sírjai ezek a szegényes, kerítés nélkül, virágok nélkül szomorkodó hantok. Bolyai Farkas és Bolyai János, a matematika világhírű magyar tudósai és művelői, a legzseniálisabb agyvelőt követelő számtan szellemi óriásai pihennek szülővárosukban, kiskereskedők, tisztviselők és más szellemi szerénységek harsogóan márványdíszes síremlékei között.

Utódjuk nem volt, hozzátartozójuk sem. Magányos utasokként feküdtek be a koporsóba s tértek vissza a Maros földjébe. Előbb az apa, aztán tudós fia. Az egyik sírkőnek ez a felirata:

Bolyai
Bolyai Farkas
A marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumban
1804–1856
Mennyiség és természettan tanára,
sz. 1775 †1856
Közsadakozásból a Kollégium Elöljárósága
1884

Bolyai János sírkövén csak ennyi áll:

Bolyai János
1802–1860
A Matematikai és physikai társulat
kegyelele jeléül.
1894.

A nagymúltú kollégium gondoskodik a sírokról, tehát mégsem egészen gazdátlan a két Bolyai öröklakása. A temetőőr az összeget is megmondja, mennyit áldozhatnak két magyar zseni sírhantjának kezelésére. Sok divatos háztartásban több pénzt elköltenek a kedves kutya pórázára, mint amennyi két magyar tudós emlékének jut.

Igaz, hogy a Bolyaiak életükben sem a pénz gazdagságát hirdették, hanem a szellem nagyságát, a tudomány abszolút igazságait. Lehet, hogy romló poraik nyugvóhelyét nem is örökíthettük volna meg méltóbb módon. Ki tudja?...

d. i.

Székelly Nép, 1944. március 18.

Marosvásárhelyen állítják fel Báthori István szobrát

Pályázatot hirdetnek a két Bolyai szobrának elkészítésére.

Marosvásárhely, márc 17. Marosvásárhely törvényhatósági bizottságának pénteki közgyűlésén Papp Károly dr. polgármesterhelyettes közölte, hogy a budapesti „Báthori István emlékbizottság” Marosvásárhelynek ajándékozta a nagy erdélyi fejedelem, későbbi lengyel király bronzszobrát. A várost csak a talapzat, a szállítás és felállítás költségei terhelik.

Ugyancsak Papp Károly dr. ismertette a két Bolyainak, Marosvásárhely nagy fiainak emlékét megőrkítő szobor felállításáról szóló javaslatot. Az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács indítványára öt szobrászművészt: Antal Károlyt, Dabóczy Mihályt, Halmágyi Istvánt, Szabados Bélát és Ugray Györgyöt kéri fel a város tervpályázaton való részvételre. A kivitelezésre kerülő szobrot a Bolyaiak nevét viselő református kollégium előtti téren fogják elhelyezni.

KÖNYVÉSZET

[1] Digitéka Erdélyi Digitális Tudománytár, <https://digiteka.ro/>

[2] Arcanum Digitális Tudománytár, <https://adt.arcanum.com/hu/>

[3] Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, <https://www.bcucIuj.ro/hun>